

Кард: 6408

83.3(2Рос-Кард) 6
У73

Слабий Адабий Үтк

Окьюу китаб

Орусланы М.В.

Карачаевск – 2013

УДК – 82 = 943.12
ББК – 83.3(2 - Кара)
У - 73

Теджегенле: Семенлени Л.А., Карачаевск ш. 8-чи номерли «Солнышко»
сабий садны эмда устаз аралыкъны тамадасы.
Трунова А.С., Карачаевск ш. «Солнышко» сабий садны баш
методисти.

Сурат салгъанла: Чомаланы Р., Хыбыртланы А., Тебуланы З.

*Издание осуществлено при поддержке
Главы КЧР Р. Б. Темрезова*

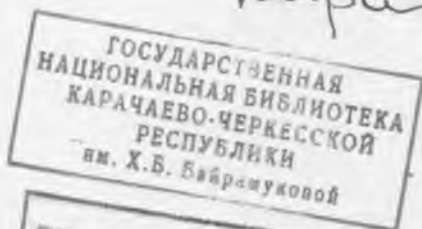
ISBN 978-5-89972-254-7

Детская литература: Хрестоматия для дошкольного образования / сост. М.В. Урсова; Под ред. Х.М. Акбаева. – Пятигорск, 2013. – 134 стр.; цв. ил.

Сабий адабият: Сабий садлагъа окъуу китаб / Джарашдыргъан Орусланы М.В.; Ред. этген Акъбайланы Х.М. – Пятигорск, 2013. – 134 бет; бояулу сур.

«Сабий адабият», ана тилибизде сабий садлагъа джораланнган хрестоматия болуб, биринчи кере чыкъгъан китабды. Ол, сабий садланы бюгюннгю программаларына кёре джарашдырылгъаны себебли, 1-чи классха барлыкъ сабийлеге да алакат болушлукъ болалыр, деб ышанабыз.

кара 6408

ISBN 978-5-89972-254-7

© Урсова М.В., сотав., 2013.

© Чомаева Р., Хыбыртова А., Тебуева З., иллюстр., 2013.

Ал сёз

Багъалы атала, анала, хурметли устазла! Сабийигиз ана тилни билирин, миллетге кьошулурун сюемисиз? Алай эсе, бу китаб сизге да, сабийге да уллу болушлукъ этерикди! Бу сейир «кюбюрчекни» ичинде къарачай халкъны ёмюрлени теренинден келген тин байлыгъын (тилбургъучла, сабий оюнла, санаула, булджутуула, элберле, нарт сёзле, джомакъла, нарт таурухла, айтыула), джазычуларыбызны сабийлеге теджеген назмуларын, хапарларын, таурухларын эмда башха чыгъармаларын табарыкъсыз.

Китабха сабий садланы бюгюннгю окъуу-юретиу программалары теджеген чыгъармала киргендиле. Ол себебден, хрестоматия, алгъы бурун, къарачай тилни устазларына уллу болушлукъ болур деб ышанабыз. Экинчиси, ата-анала юйде сабийлерине окъуй-окъуй, ана тилге илешдире, устазла бергенни бегитирле, деб кёллюбюзге келеди.

Китабха кирген чыгъармала тюрлю-тюрлю джыллада чыкъгъан китабладан джыйылгъандыла. Хрестоматияны ахыр къурамы Карачаевск шахарны 8-чи номерли «Солнышко» сабий садында сыналыб, устазланы, сабийлени да оюмларын эсге ала эмда бюгюннгю окъуу-юретиу программаны излемлерине таяна, алай бла къуралгъанды.

Окъуу китаб сабийлени юч къауумуна теджеледи: ортанчы къауум, тамада къауум, школгъа хазырланган къауум. Сабий садланы программаларында къауумланы окъуу-юретиу джюклери къалай келе эсе, китабны чыгъармалары да алай бериледиле. Бу джорукъну, къайсы чыгъарма къачан окъулгъанын билирге тынч болур, деген оюм бла да сайлагъанбыз.

Китаб сабийлени джылларына кёре джарашдырылгъаны себебли, бери кирген чыгъармаланы сабийле бек джаратадыла. Айтыулары, тилбургъучлары, санаулары сюйюб айтадыла, ойнайдыла. Ойнагъан сылтау бла азбар да этедиле. Ол а тиллерин айландырыргъа, таза къарачай-малкъар тилде сёлеширге юретеди, миллетни тин байлыгъы бла танышыргъа себеб болады.

Китабда джуртха сюймеклик, джигитлик, адамлыкъ, тенглик, адиллик, онгсузгъа болушуу дегенча шартланы чертген чыгъармала кёбдюле. Сабийле джигитлерибизни, джырчыларыбызны, тюрлю-тюрлю усталарыбызны, дагъыда башха кёб ашхы затларыбызны юслеринден биледиле. Нарт таурухла, джомакъла, тюрлю-тюрлю айтыула, джазычулары чыгъармалары къарачай-малкъар халкъны тарихи бла, адабияты бла да шагъырей этедиле. Халкъыбызны сёз хазнасыны бай гёзенини эшигинден бир кирселе уа, артха терк чыгъыб кетмезле деб ышанабыз. Школгъа барсала, андан да сейир затланы окъургъа, билирге излерле. Бизни баш муратыбыз да олду.

ОРТАНЧЫ КЪАУУМ

Джуу-джуу, джуу ала (булджутуу оюн)

Джуу-джуу, джуу ала,
Эки чычхан суу ала,
Амма боза бишире,
Акка отдан тюшюре,
Босагъадан абына,
Сакъалчыгъы къабына,
Тамбласы, бюгюннгиюсю,
Таугъа кетди чибинчиси,
Дыгъы-дыгъы-дыгъы-дыгъы.

Буу бла кирпи (халкъ таурух)

Бир джолда кирпи буугъа тюбед:

– Джол болсун! – дегенди. Алай болгъанлыкъгъа буу анга башын кѣлтюрюб да къарамагъанды.

– Сен кесинги бош залим этесе. Билирге сие эсенг, мен сенден эсе бек чабама. Кел эришейик, ким кимни озса да, кѣрюрсе! – деб, кирпи буу бла ёчешгенди.

Буу, кюлген да этиб:

– Болсун, – дегенди. Кирпи буугъа:

– Алай а мен бюгюн чабаллыкъ тюлме, тамбла чабарбыз, – дегенди.

Буу кирпичини айтханына огъай демегенди.

Ала тамбласында эки дуппурну арасы тюзде чабышыргъа бегитгендиле.

Кирпи, кесини джууугъу кирпиче барыб:

– Буу дуппурну къатына чабыб джетсе, сен анга: «Мен былайгъа эртде келгенме», дерсе, – дегенди.

– Болсун, – деб, аны джууугъу разы болгъанды.

Эртденбла эртде буу бла кирпичи дуппурну къатында бир-бирлерине тюбегендиле.

– Хазыр болгъанмыса? – деб буу кирпиче соргъанды.

– Хазырма, – деб кирпичи джууаб этгенди. Буу тюзню чабыб кетгенди, кирпичи уа, кёкенни ичине кириб, бу-гъунуб къалгъанды. Буу аргъы дуппургъа чабыб джетгенинде, кирпичи анда тура.

– Мен а былайгъа эртде келгенме, – дегенди. Буу, кирпичи былайда тургъанына сейирсиниб:

– Кел, энтда чабышайыкъ! – дегенди. Экинчи да буу ызына чабыб, дуппургъа джетгенинде, кирпичи:

– Мен былайгъа эртде джетгенме, сен не акъырын чабаса! – деб кирпичи бууну хыликке этгенди.

Биягъыла ючюнчю кере чабышхандыла. Буу дуппургъа джетгенинде, биягъы кирпичи аны алайда сакълаб тура.

– Сен мени хорладынг, – деб, буу, башын энишге этиб, чегетге кириб кетгенди.

Къозучукъ

Бостанланы Х.

Тум-къарады къозучукъ,
Керпеслениб ойнайды,
Юзгерени къатында
Хансчыкъланы чайнайды.

Бек ашыгъыб анасы
Къозучукъгъа келеди,
Къызгъан сютюн джелининде
Бурмачыкъгъа береди.

Солманчыкъ

(халкъ таурух)

Солманчыкъ бир кюн бара баргъанды да бир алапат терек бачханы кѳргенди. «Бир-эки ашай барайым», – деб кѳлюне келгенди да, киргенди. Бир уллу терекге ѳрлеб, алма ашай тургъанлайына, бир джанындан эки башлы эмеген чыкъгъанды да къалгъанды.

– Эй, мени тереклериме миниб айланнган къайсы ѳс-мезликсе? – дегенди да ачыуланнганды эмеген.

– Мен Солманчыкъма.

– Бу мени терек бачхамды! Нек келгенсе? – дегенди эмеген.

– Терекле сеникиле эселе да, кѳгетлери джерден джаратыладыла. Мен терекни ашамайма, кѳгет ашайма, – дегенди Солманчыкъ.

– Не ашай эсенг да, тюш бери, Солманчыкъ! – дегенди эмеген. Солманчыкъ тюшерге унамагъанды.

Сора эмеген айтханды:

– Алай эсе, ол бутакъдан бу бутакъгъа секир да, меннге да алмала атчы, – дегенди.

Солманчыкъ бир бутакъдан бир бутакъгъа секиреме дегенди да доп дегенди да эмегенни аллына тюшгенди да къалгъанды.

Эмеген сермеб Солманчыкъны буугъанды да:

– Хы, энди уа сен менден аз да къутулалмазса, – дегенди да юйге алгъанды да киргенди.

Солманчыкъны мазаллы къазаннга атханды, суу къуйгъанды, тюбюнден отну джакъгъанды, къазанны башын джабханды да:

– Къайна, къазан, биш, Солман! – дегенди да джумушуна кетгенди.

Суу исси болгъанды да джызылдай башлагъанды.

Аны эшитгендиле да, эмегенни къызлары:

– Солманчыкъ, къалай ариу джырлайса! – дегендиле.

Солманчыкъ да къазандан къычыргъанды:

– Къазанны башын ачыб, мени къазанны эрнине олтуртсагъыз, андан да ариу джырлар эдим!..

Эмегенни къызлары олсагъатдан къазанны мазаллы башын алгъандыла, Солманчыкъны суудан чыгъаргъандыла да къазанны эрнине олтуртхандыла.

Сора Солманчыкъ эрлай секириб тюшюб, эки эмеген къызны да къазаннга атыб, башын джабханды. Кеси уа чардакъгъа ёрлеб, бачхычны да, ары тартыб алыб, къойгъанды.

Бир заманда эмеген къайтыб келгенди да:

- Къайда, къызла, адам улу бише болур, чыгъарчыгъыз, аууз кирибизни кетерейик. Биз аллай татлы къабын кёрмегенли кёб бола эди,- дегенди.

Къызлары джууаб бермегендиле.

Эмеген хайда къычыргъанды, чабханды, излегенди, къызларын табалмагъанды.

- Неге хахайлаб, чабыб айланаса? Къазанда излесенга! – деб, Солманчыкъ чардакъдан къычыргъанды.

Эмеген, къазан башны алыб къараса, сууну башына къызларыны чачлары къалкъыб тура, санлары да титим-титим болуб.

Аны алай кёргенлей, эмеген хайда алыннганды, къутургъанды, къычырыкъ-сыйыт этгенди, юйню дюнгордетгенди, тегерекни титиретгенди. Алай а не этерик эди, Солманчыкъ аны къулакъгъа да алмагъанды.

Эмеген анга: «Тюш бери чардакъдан, болур болду, мен энди санга тиймезме, мен санга этгенни сен да меннге этдинг, тенг болдукъ», – дегенди да терилтирге кюрешгенди, алай а Солманчыкъ бирден эки тюшерге унамагъанды.

– Да сора, ары къалай ёрлегенсе, аны айт, – дегенди да тилегенди эмеген.

– Аны уа не джашырыуу барды! Айтайым. Юйде болгъан сауутну-сабаны, къашыкъны-табакъны бир-бири юслерине къаладым да, ала бла ёрледим да келдим, – дегенди Солманчыкъ.

Эмеген эрлай сауут-саба, къашыкъ-табакъ табханын бир-бири юслерине къалагъанды да, ёрлегенди да тебренгенди. Эмеген чардакъгъа былай джете тебренгенлейине, ала оюлгъандыла, ол да джерге джыгъылгъанды. Аны джугъуна да джукъ болмагъанды, къобханды да келгенди.

– Ай, адам улу аман Солман, алдадынг бу джол а. Къалай миннгенсе, айт тюзюн, мени энди санга хыянатым тиймез, чардакъдан къакъ этлеримден атарыкъма, – дегенди да къадалгъанды.

– Мен атайым, – дегенди Солманчыкъ.

– Огъай, сен сайлай биллик тюлсе.

– Болмай эсенг, айтайым, – дегенди Солманчыкъ. – Уча тишни отха тутуб, къып-къызыл къызаргъынчы къыздырдым да, джитисин ёрге айландырыб сюеб, табаным бла басханма. Ол табаныма киргенлей, чартлаб бери тюшюб къалгъанма.

– Аны уа мен да этейим, – дегенди да, эмеген мазаллы къурукъ тенгли уча тишни отха тутханды, къып-къызыл къыздыргъанды да, не къарыуун да салыб, джитисинден табаны бла басханды. Тиш табаны бла аягъына киргенлей, чырылдаб кюйгенди да, къычырыгъы ёзенни сенгкилдете келиб, эмеген аугъанды да, ёлгенди да къалгъанды.

Солманчыкъ а чардакъдан тюшгенди да джолуна кетгенди.

Огъурсуз гугурук

Абайханланы Н.

Хар къуру бир уллу къызыл гугурук арбазда тауукъланы ичлеринде:

«Къокъ-къокъ! Къокъ-къокъ!» – деб таууш эте айланнганды. Ол бек ёхтем гугурук болгъанды, аны къаты бла адам озаргъа тебресе, асыры ёхтемленнгенден, джерге-джерге узалыб, ууакъ ташчыкъланы къабыб, атыб, боюн тюклерин ёрге-ёрге тургъузгъанды.

Бир кюн, Лизачыкъ арбазда гинджилери бла ойнай тургъанлай, къызыл гугурук къатына барыб:

«Джагъалашамыса мени бла?» – дегенча, аны юсюне-юсюне чынгагъанды. Лизачыкъны джылатханды.

Къызчыкъны джылагъан тауушун анасы эшитиб, гугурукну Лизачыкъдан къыстаб, къызчыкъны юйге алыб кетгенди.

Аны бла да тохтамай, гугурук, бузоу орундан чыгъыб келген бузоучукъну аллына барыб:

«Джагъалашамыса мени бла?» – дегенча, аны аллында боюн тюклерин чюйре айландыргъанды. Бузоучукъ, аны аман къан алгъанын ангыламай, аны ийисгерге узалгъанды. Гугурук, аны алай кёргенлей, эрлай ёрге секириб, къанатларын къагъыб, тырнакъларын бузоучукъну бурнуна илиндиргенди. Бузоучукъ, къычырыкъ этиб, башчыгъын эки джанына силке, арбаздан орамгъа къачыб, чыкъгъанында:

«Была бары да менден не бек къоркъадыла», – деб махтаныб:

– Гу-гурук-ку! – деб къычыргъанды.

Ол кёзюуде, ит орунда джатыб тургъан Бойнакъчыкъ уянганды. Орнундан чыгъыб, керице-созула тургъан Бойнакъчыкъны къатына барыб, гугурукку:

«Мен сени бла джагъалашыргъа бир да бек сюеме, кел джагъалашайыкъ», – деген магъанада сюелгенди.

«Къой, гугурук, мен джагъалаша билмейме, мени атам-анам джагъалашыргъа юретмегендиле, – дегенча къарагъанды Бойнакъчыкъ да.

Алай а гугурук чыртда къояргъа унамагъанды.

«Да, чыртда болмай эсенг, джюр», – деб Бойнакъчыкъ, арт аякъларына чёге, ал аякъларына башын сала тебрегенди.

«Джагъалашырыкъ эсе, аякъларына нек чёгеди?» – деб келгенди гугурукну кёлюне.

«Мени былай джерге чёгерим келеди», – дегенча къарагъанды Бойнакъ да.

«Эшта, муну да къоркъутдум» деген мурат бла гугурук, Бойнакъны аллында тегерек айлана, джерге узала да ууакъ ташланы, джонгурчхаланы къаба да бир джанына ата тебрегенди.

Алай а гугурукдан эсе Бойнакъчыкъ акъыллы болгъанды. Гугурукну ариу уллу къуйругъу тюз аллына келгенлей, сермеб аны тутханды. Гугурук къычырыкъ этиб, кючден-бутдан ычхыннганды Бойнакъчыкъны аузундан.

Арлакъ барыб къараса, ол ариу къуйругъундан джукъ да къалмай тура.

Андан сора гугурук, кесин ёхтем джюрютгенин къоюб, юй джаныуарла бла, адамла бла да шох болгъанды.

Баппакъчыкъ
Кечерукъланы Б.

Бакъ-бакъ, баппакъчыкъ –
Гитче сары джуммакъчыкъ,
Тазда джюзген гоппанчыкъ,
Анда ашарыкъ табханчыкъ.
Киштикледен къоркъгъанчыкъ,
Бакъ-бакъ, баппакъчыкъ
Чыгъалмайын тазчыкъдан,
Сууну сюзюб джутханчыкъ.
Бакъ-бакъ, баппакъчыкъ,
Анасын чакъыргъанчыкъ.
Сейирге биз къарайыкъ:
Киргенингча, кесинг чыкъ.

Борсукъ бла бёрю
(халкъ таурух)

Борсукъ гелеуде отлай тургъанлай, бёрю къысыла келгенди да буугъанды.

– Хы-хы, тутдум, энди ашайма! – дегенди.

– Хо, ашарса! Ашамай не этериксе, алай а эм алгъа бир затчыкъ тилейим да, аны этиб, алай ашарса, – дегенди борсукъ.

– Айт, – деб бёрю разы болгъанды.

– Айтырым а олду: кёкге къара да, «у-у-уу» деб, юч кере улу, сора ашарса.

– Ол а сёзмюдю, улуюм, – дегенди да, бёрю улугъанды.

– Огъай мен алай демейме. Хамхотунгу кёкге тутуб, кёзлеринги къаты джумуб, сора, ол сейир улуучунгча, «ууу-уу, ууу-уу» деб, ариу улу, – дей эдим.

Кёкге айланыб, керпеслениб, бёрю «ууу-уу» деб, соза тургъанлай, борсукъ силкиннгенди да ычхыннганды. Ол-сагъатлай тешикге киргенди да кетгенди.

Бёрю «чыкъ» деб кюрешгенди, борсукъ унамагъанды. Бёрю былай джырлагъанды:

– Ой, борагъайым, борсугъум,
Джылкъылань атасы уллу аджир келеди.

Уруб белинден эки этерме,
Ал джаны татлы болады,
Ал джаны – мени,
Арт джаны – сени, чыкъ бери!

Борсукъ унамагъанды:

– Огъай, огъай, огъай!
Аман джанадыла кёзлеринг,
Аман чыгъадыла сёзлеринг,
Чыгъарыкъ тюлме! – дегенди.

Бёрю дагъыда:

– Ой, борагъайым, борсугъум,
Сюрюуню атасы тогъаймюйюз къочхар келеди,
Уруб белинден эки этерме,
Ал джаны татлы болады,
Ал джаны – сени, арт джаны – мени, чыкъ бери!

– деб джырлагъанды.

– Огъай, огъай, огъай!
Аман джанадыла кёзлеринг,
Аман чыгъадыла сёзлеринг.
Чыгъарыкъ тюлме!

Бёрю дагъыда джырлагъанды:

– Ой, борагъайым, борсугъум,
Эчки сюрюулени атасы къылычмюйюз
Къарт теке келеди,
Уруб белинден эки этерме,
Ал джаны татлы болады,

Ал джаны – сени, арт джаны – мени,
Чыкъ бери! – дегенди биягъы бёрю.

– Огъай, огъай, огъай!

Аман джанадыла кёзлеринг,

Аман чыгъадыла сёзлеринг,

Чыгъарыкъ тюлме! –

дегенди да борсукъ бирден эки болургъа унамагъанды.
Сора бёрю, тешикни баш джанында бугъуннганды да, солуу-
ун да алмай, къымсыз болгъанды.

Джырлагъанын тохтатханында, борсукъ: «Кетди эсе,
бир къарайым», – деб, тешикден башын къаратханлай,
бёрю сермеб буугъанды да, ашагъанды да къойгъанды.

Чубар тауукъчукъ бла тюлкючук

Кечерукъланы Б.

Ко, ко, ко, ко, кокочукъ,

Баудан чыгъыб тауукъчукъ

Джырлай барады джырчыкъ.

Джырчыгъында айтханы:

Гаккы табханд чубарчыкъ!

Ко, ко, ко, ко, кокочукъ.

– Къайры кетдинг, тауукъчукъ?

Таудан келиб тюлкючук,

Бауда къоймай зайынчыкъ,

Алыб къачад, хыйлачыкъ.

Джумукъ кёзлю тюлкючук.

Гаккылагъа сен ёчук,

Билдиребиз санга ачыкъ:

Ма кёрюрсе, чубарчыкъ
Энтда табар гаккычыкъ!

Тюлкю, тюлкю, тюлкючюк,
Бауну аллын сакъларгъа
Биз тагъарбыз кючюкчюк
Сен келгенлей чабаргъа,
Къуйругъунгдан къабаргъа!

Джау, джау, джабалакъ
Кечерукъланы Б.

Джау, джау, джабалакъ,
Тауну, тюзню этиб акъ!
Къууанады табигъат
Келгенине акъ къонакъ!

Джау, джау, джабалакъ,
Тауну, тюзню этиб акъ!
Чакъырады тенгчигим,
Къолунда уа – къар джуммакъ!

Джау, джау, джабалакъ,
Тауну, тюзню этиб акъ!
Адам, джер да къууана,
Бек сейирди бу джомакъ.

Мияу келе
(булджутуу оюн)

Мияу, мияу, мияу келе,
Тырнакъларын ачыб келе,
Тырнакълыдан къачыб келе,
Дыгъы-дыгъы-дыгъы-дыгъы.

Ой, тегерек, тегерек
(булджутуу оюн)

Ой, тегерек, тегерек,
Джыйылгъанбыз бир бёлек,
Ойнарыкъбыз бир кесек,
Ма былай мийикликге,
Ма былай кенгликге,
Ма былай алашалыкъгъа,
Ма былай тарлыкъгъа.

Алаша, Бёрю, Тюлкю
(*халкъ таурух*)

Бир адамны бир алашасы болгъанды да, ол аны төрт аягъын хар заманда да наллаб тургъанды. Бир джолда алаша узакъ джерден юйге айланыб къачханды. Келиб-келиб бир уллу сыртны ёрге айланганды. Сора сыртдан ауар-аумаз бир уллу бёрю чартлаб аллына чыгъады да, джолун кеседи.

– А-ха, алаша, къайры ашыгъыб бараса? – деб сорады.

Алаша къулакъларын тургъузуб:

– Юйге барама, – дейди.

– Да мен сени иерик тюлме.

– Иймей не этериксе?

– Ашарыкъма.

– Ой, хариб сен, джангылыб тура кёреме. Ашаб мени неми ашарыкъса? Къотур терим сюеклериме къатыб тур рады. Кел, андан эсе, нёгерле болайыкъ, табылгъан рысхыны кёрюбюз, – дегенди. Экиси да джорта барыб, бир тюлкюге тюбейдиле. Бёрю джетиб, тюлкюге къайырылады.

– Ах, бёрю, бу ненгди, не этесе?

– Да не этеме, ашарыкъма.

– Ой, хариб сен, акъылынгданмы чыкъгъанса? Мени неми ашарыкъса? Къуйругъума къарай эсенг, аны ичи сюек, тышы тюкдю. Къой, андан эсе ючюбюз да нёгер болайыкъ, бир затыгъызгъа джарарма, – деб тилегенди тюлкю. Бёрю анга да огъай дегенди. Ючюсю да бара барыб бир дорбунда тохтайдыла. Ач болуб, къарыусуз болуб, ала ол кече дорбунда къаладыла. Эртденбла къобуб къарасала, къар тобукъдан, ичерге суулары джокъ, аллары да къардан барамта. Алаша дорбундан чыгъыб, суу ичерге кетеди. Ол кёзюуде бёрю тюлкюге:

– Тюлкю, энди биз ачдан ёлюрге айланабыз. Башха мадар къалмайды, алашаны сояйыкъ да ашайыкъ, бир да болмаса да, экибиз сау къалырбыз, – дейди.

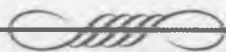
– Да ол бизни нёгерибизди, къалай ашаб къояйыкъ? – деб тюлкю дженгил разы болмайды.

– Да сен бир сылтау таб да, анга илинейик экибиз да, – дейди бёрю.

– Сора, ашхы, сен кесинге 100 джыл болгъанды деб айт, мен да аллай бир зат айтайым, ким гитче болса, аны ашаргъа дейик.

Сора бир заманда алаша келеди, кеси да ачдан симсиреб, суу да табмай ичерге.

– Аланла, бизден къайсыбыз тамада болур, – деб тюлкю сёзню башлайды.

– Меннге 100 джыл болгъанды, – дейди бёрю секириб туруб.

Бир джанындан да тюлкю джылаб башлайды.

– Тюлкю, не болгъанды, нек джылайса?

– Джыламай не этейим. 100 джылны мындан алгъа бир балачыгъым ёлген эди да, ол эсима тюшюб джылай-ма, – дейди тюлкю.

Сора бёрю:

– Санга да сора 100 джылдан артыкъ болгъанды. Алаша, сеннге уа ненча джыл болгъанды? – деб сорады. Алаша быланы аман акъылларын ангылаб:

– Да мен окъумагъанма, джылымы билмейме, алай а туугъан кюнюмю анам налгъа джазыб, аягъыма салгъан эди. Мен окъуй билмейме. Къарагъыз, туугъан кюнюмю налымда кёрюсюз, – дейди.

Хыйла тюлкю ишни табсызгъа бурулгъанын сезиб къараргъа унамайды, окъуй билмейме деген сылтау бла. Бёрю уа атны арт джанына барыб, бойнун созуб къараб окъуйма дей тебрегенлей, алаша керилиб, бёрюню башына уруб, кёзлерин чартлатады, бёрю къанына боялыб тюшеди. Сора хыйлачы тюлкю:

– Мени медресеге окъургъа бермеген анама къурман болайым, – деб къууанады. Аны бла тюлкю чегетге, алаша да юйюне айланыб къачадыла.

Нарт-гурт (санау)

Нарт-гурт!

Нарт-гурт!

Бери чыкъ!

Рамазанны бойнуна ур да джыкъ!

Таниймысыз бу джашны?

Абайханланы Н.

Балчыкъгъа батад джыгъылса, –
Атлагъаны – оюмсуз.
Бир кюнюн да ашырмайд,
Камсыклыкъсыз, оюнсуз.
Къалай кемсиз джылайды, –
Ким ангылайд сёзлерин?
Макъам салмай «джырлайды», –
Хаман ууады кёзлерин.

Бети-къолу кир болуб,
Юсю букъудан толуб.
Кийимлери – сагал-сагал,
Сёлешгени – осал-осал.
Таниймысыз сиз бу джашны?
Къара къашлы кирбашны?
Сёлешгени бек хыны, –
Тили тешер суу ташны.

Автобусда

Абайханланы Н.

Автобуса минеди
Хар бир адам ашыгъа,
Къарт да, джаш да киреди,
Анда орун алыргъа.
Шамилчик да киргенди,
Олтургъанды орнуна.
Бир къызчыкъ да киргенди,
Сабийчик бла къойнунда.

Аны эслеб, Шамилчик,
Туруб орнун бергенди:
– Джыламасын сабийчик,
Олтуругъуз, – дегенди.
Олтурады «аммачыкъ»,
Джабыучугъун ачады,
Аны ичинде гинджичик,
Керпеслениб джатады.

Бёрю бла агъач тауукъ (халкъ таурух)

Бир къарт бёрю биреуню баууна кирирге хазырланыб, арбазда уллу къайын терекни тюрбуне къысылыб, тургъанлай, «тук-тук-тук» деб бир таууш эшитгенди. Ким эсе да мени уругъа хазырланады деб, бёрюню джаны тамагъына тыгъылгъанды... Иги эсин джыйыб къараса – ол да агъач тауукъ!

– Ой, сен джапысыз! Джанымы алыб къойдунг да! Тууугъанлы кюрешесе, сени юйюнг не бир битмейди, не чириб бир оюлмайды! – дегенди бёрю.

– Сен а джаратылгъанлы кюрешесе, урлагъанны къоймайын! Не юсюнге эт къонмайды, не къарнынг тоймайды, – дегенди агъач тауукъ да.

Эчкичик Ёлмезлени М.

– Эчкичик, къайданса?	Бир къашыкъ сютге:
– Базардан.	Джашыма –
– Не затла алгъанса	Сюрме,
Базарда?	

Келинге –
Ийне,
Къызыма –
Тюйме,

Кичиме –
Къурмач,
Кесиме –
Къумач.

Пил
Ёлмезлени М.

Пил, пил, пилди,
Пил оюн туююлдю!

Асландан да къоркъмайды,
Къапландан да букъмайды.

Ол ауур атлайды,
Ол кырдык отлайды.

Пил, пил, пилди,
Пил къоркъакъ туююлдю!

Ол джукъдан да къоркъмаймыды?
Ол джукъдан да букъмаймыды?

Къоркъады бир затчыкъдан–
Къоркъады чычханчыкъдан.

Ёретин андан джукълайды...
Ма алайды,
Ма алайды!

Сокъур Алиюк бла эмеген

(халкъ таурух)

Бир бѣлек джаш джер-суу кѣре баргъандыла да чегет-де бир эмегенни юсюне чыкъгъандыла да къалгъандыла.

– Э-э, джашла, келдигизми? Келигиз, келигиз, бери киригиз, солугъуз, арыб, соругъуб келе болурсуз, – дегенди да, эмеген дорбунну эшигин ачханды. Джашла кертда дегендиле да киргендиле.

Эмеген, дорбунну аллына бир мазаллы къаяны сюегенди да, битегенди да къойгъанды. Эртденбласында эмеген джашланы бирини атын тишге чанчханды да отха тутханды, эрлай тишлегенди да джутханды. Сора эчкилерин дорбундан тышына джибергенди да, биягъы къаяны дорбунну аллына сюегенди да кетгенди.

Алай эте, эмеген атладан бошагъанды да джашланы ашаб башлагъанды. Хар кюн сайын бирин тишге чанч да отха тут, тишле да аша, дорбунну эшигин бегит да кет – хама алайгъа къалгъанды.

Къарамсыз Алиюкню эмеген сан этмей, ол эм артха къалгъанды. Башха киши къалмагъанында, эмеген ингирде аны да тутханды да тишге чанчханды, кеси мурджарына сойланганды да, от къызгъынчы, джукълагъанды да къалгъанды.

Алиюк эрлай секиргенди да тюшгенди. Бир кѣзю сокъур болгъанды, бети, буту кюйюб, юсю джарадан толгъанды. Анга да къарамай, тишни кесинден тартыб алгъанды да отха тутханды. Къып-къызыл къыздыргъанды да, джукълаб тургъан эмегенни джангыз кѣзюне сукъгъанды да бир джанына секиргенди.

Эмегенни кѣзю кюйгенди, ол къутургъанды, джанджанын талагъанды, кесин ары бла бери ургъанды, алай а Алиюкню табалмагъанды. Эртденбласында эчкилерин

тышына чыгъара башлагъанды да, тийиб кёрюб, аланы бирем-бирем джибериб башлагъанды. Аны кёргенлей, Алиюк эрлай бир текени тутханды, башын-аягъын кес-мегенлей, терисин сыдырыб алыб, кийиб, эчкилени аралары бла ол да сугъулгъанды – эмегенни аллы бла ётерге. Сыртына къолу бла тийгенди да, эмеген аны да барма къойгъанды.

Тышына чыкъгъанлай, терини атыб, Алиюк хайда къачханды. Элине келгенди да

джараларын бакъдыргъанды, сау болгъанды. Юйлениб, тюз урунуб, къартлыкъгъа дери джашагъанды.

Бир джолда, «Эрирейни» да джырлай, ындыр басхан джашларына болуша тургъанлай, бир туудукъчугъу, гитче джашчыкъ:

– Акка, кёзюнге не болгъан эди, кёзюнг нек сокъур болгъанды? – дегенди да къадалгъанды.

Алиюк, анга хапар айтыргъа суймей, былай джырлагъанды, ишин тохтатмагъанлай:

*– Эй, эски аурууланы кёзгъаучу,
Сен бир сыркыу улан болгъанса,
Эй, Эрирей, Эрирей
Мюрзеуге тёнгерей,
Мыдах этме, джел бермей.
Керилгенди къучагъым,
Ындыр агъачда бычагъым...*

Дуркъу-дуркъу-дуркъу (булджутуу оюн)

Дуркъу-дуркъу-дуркъу,
Дуркъу ичинде ёгюз,
Ёгюз ичи семиз.
Бу урлады, бу сойду,
Бу биширди, бу ашады,
Бу артха къалды,
Тюйюгюз муну, тюйюгюз, тюй.

Къарылгъашчыкъ
Абайханланы Н.

Къарылгъашчыкъ къанатында
Джазны алыб джетгенди.
Бизни юйню шорбатында
Уячыгъын этгенди.
Хар кюн сайын эртденликде
Тереземде джырлайды.
Нюрюн тѣгюб мийикликден
Кюн да анга къарайды.

Гитче элчикни къууанчы
Мусукаланы С.

Эртде-эртде гитче тау элчикде бир къызчыкъ джашагъанды. Аны джангыз анасындан сора адамы болмагъанды. Алай а, къызчыкъ асыры иги къызчыкъдан, асыры джумушчу къызчыкъдан, бютеу тийре да, саулай гитче элчик да аны бек сюйгендиле.

Кюнлени биринде хоншуда джашагъан къарт къатыннга суу алыб келейим деб, къызчыкъ уллу сууну бойнуна баргъанды. Суу гитче элчикден бир бек узакъда эди да, аны бла элчиле бек къыйнала эдиле. Къызчыкъ челегин суудан толтурама деб, суугъа джибергенлей, ким эсе да челегин тартыб, сууну теренине алыб кетгенди. Къызчыкъ асыры абызырагъандан, аякъчыкълары суу ташлада учхалаб, кеси да суугъа джыгъылгъанды. Къызчыкъ бек къоркъгъанды. Алай а анда бир акъ чачлы тиширыуну кѣргенинде, Суу анасын таныб, бир кесек кесине келгенди. Эндиге дери аны кѣрмеген эсе да, къызчыкъгъа Суу анасын таныгъан къыйын тюл эди. Нек

десенг, къызчыкъ аны юсюнден кёб джомакъла эшитиб тургъанды. Суу анасы къызчыкъгъа огъурлу кёзлери бла къарагъанында уа, къызчыкъ къоркъууун да тас этди.

– Къоркъма, – деди Суу анасы, – мен сени мында кёб тутмам, челекчигинги да табарма. Мен аны излей барайым, сен а былайда чабакъчыкъла бла ойнай тур.

Къызчыкъ аны тегерегинден алыб тургъан джылтырауукъ чабакъчыкъланы кёрюб, къууанды. Ала алай ариучукъла эдиле, джарыкъчыкъла. Бир огъай, кёб алтын чабакъчыкъла бир-бирлерин къууа, бир-бирлери бла ойнай. Алай эте тургъанлай къайдан эсе да бир уллу, огъурсуз зат чыкъды да, чабакъчыкъланы джутаргъа киришиб башлады. Къызчыкъ чабды да, къоркъгъан, къалтырагъан чабакъчыкъланы алларына сюелиб, ол огъурсуз джаныуардан къорууларгъа кюрешди. Джаныуар узакъдан келе келиб, кесин къызчыкъгъа уругъа кюрешди, алай а къызчыкъны джыгъылталмады. Къызчыкъ гитчечик болса да, къарыулучукъ, бёкемчик эди. Была да былай эте тургъанлай, Суу анасы джетди да, къызчыкъны, чабакъчыкъланы да къутхарды. Аны кёргенлей, огъурсуз джаныуар да кесин тенгиз теренине атыб, узакълада тас болду. Суу анасы уа къызчыкъгъа:

– Сау бол! – деди. – Сен къалай джигит къызчыкъса, къоркъгъан, буюкъгъан да этмей, аллай огъурсуз джаныуарны аллына сюелиб, мени чабакъчыкъларымы ёлюмден къутхаргъан. Аны ючюн мен санга не саугъа этейим?

Къызчыкъ:

– Манга бир зат да керек тюлдю, – деди. – Джангыз мени юйюме джибер. Джарлы анам аллыма къараб, сакълаб тура болур мени. Энди кеч да болгъанды, юйге уа джол узакъды.

– Хо, – дегенди Суу анасы, – джиберейим. Кесинге

унамай эсенг, мен элинге саугъа этейим. Сен джол кёр-
гюзтсенг, мени суууму бир кесеги ызынгдан элинге ба-
рыр. Элчилеринг къууанырла, аланы джашаулары бир
кесек тынчыракъ болур.

Къызчыкъ тамам бек къууаннганды. Гитче элчикге
ингир къарангысында къоркъмай, чабханлай джетген-
ди. Аны ызындан да суу келгенди.

Къызчыкъны къайгъысын этиб, сагъайыб тургъан
гитче элчик а, келе тургъан сууну тауушун эшитиб, сей-
ирге къалгъанды. «Неди бу?», «Неди бу?» – деб, хар ким
бир-бирлерине сора эдиле. Сууну тауушу ёмюрледе эши-
тилмеген элчикни джарыкълыкъ, къууанч ахыры бла
да уятдыла. Ол кече киши кёз къысмады. Къызчыкъгъа
кёб ариу сёз айтылды, кёб алгъыш этилди...

Суу бойнунда тирменле ишлендиле. Аланы ун тартхан
ауазлары сууну макъамына кьошулуб, гитче элчикни
джырлатдыла.

Кишиуум, къайдаса?

Ёлмезлени М.

Кишиуум, къайдаса?

Кыс-кыс-кыс.

Энтда ач къаласа,

Кыс-кыс-кыс.

Сют къуйдум къалайчыкъгъа.

Эт салдым алайчыкъгъа.

Кыс-кыс-кыс.

Баугъа да къарадым.

Чардакъгъа да къарадым.

Излей-излей арыдым.

Кыс-кыс-кыс.

Тасды, джокъду кишиуум.

Сора токъду кишиуум.

Сора токъду,

Сора токъду,

Сора токъду кишиуум!

Сернек бюртюк
Абайханланы Н.

Гитче төртгюл таякъчыкъ,
Къара дуппур аякъчыкъ.
Юйчюгюнде джатады,
Сабий къолда хатады.
Чартлаб чыгъар юйчюкден,
Башчыгъы уа кюкюртден.
– Дуу! – деб отчукъ тууады,
Къызыл тилин созады,
Юйде хапчюк джанады,
Элге къуугъун салады.
Аман иши сернекни
Бек къыйнайды джюрекни.
Аны ючюн тиймейик,
Тургъан джерин билмейик.

Къакъ-къакъ, къаргъала
(халкъ айтыу)

Къакъ-къакъ, къаргъала,
Къайиш тюбю джаркъала.
Ачы сууда балыкъла,
Тийре ичинде джылкъыла.
– Джылкъы кимни джылкъысы?
– Къазий улу Къаммолатны джылкъысы.
– Къаммолат къайры кетгенди?
– Мал джолуна кетгенди.
– Мал джолундан къачан келликди?
– Джылкъы чыкъса келликди.

– Джылкъы чыкъса джаз болады,
Балалары къаз болады!
Къазий улу Къаммолат,
Миннген атынг къашхалакъ,
Сыртына миннген сыйпалакъ,
Бегене чара тындыргъан,
Отуз къалакъ сындыргъан!

Тоб бара
(булджутуу оюн)

Тоб бара,
Чёб бара,
Таугъа бара,
Таудан келе,
Тикден кетди Казбек,
Дыгъы-дыгъы-дыгъы.

Джау-джау, джаным, джау
(халкъ айтыу)

Джау-джау, джаным, джау!
Джау-джау, джаусанг а!
Джаулу гюттю берейим.
Къуй-къуй, къуйсанг а,
Къуймакъ, къалач берейим.
Джау-джау, джаным, джау!
Арпа унла къуяйым,
Чыпчыкъ болуб учайым.

Акъ белли
Джаубаланы Х.

Джазгъа чыгъыб, терекчик,
Кийди джашил кёлекчик,
Башы бурма, бели акъ,
Кёрюнеди бек омакъ.

Бал чибин
Абайханланы Н.

Гокка хансла кеслерини омакъ чепкенлерин кийиб сюеледиле. Гитче Фатимачыкъ да аланы къатларында ойнайды. Ол алагъа бек сукъланыб къарайды. Бал чибинлени бир къауумлары учуб айланадыла, бир къауумлары уа, башларын гокка хансланы ичлерине сугъуб, къуйрукъчукъларын бери къаратыб бал джыядыла.

Бир сары бал чибин а, гокка хансха башын терен сугъуб, кёб заманны бери чыкъмай турду.

«Бу бал чибин гокка хансха башын сугъуб нек кёб турду? Алай эте келиб, ёлюб къалмасын. Мен муну башын бери алайым да, гокка хансны юсюне салайым», – деб келди къызчыкъны кёлюне.

Бал чибинни тутаргъа эки бармакъчыгъын хазыр этиб, аны таба къолчугъун узатды. Бал джыяр къайгъыда кюреше тургъан бал чибинни уа Фатимачыкъ аны тутаргъа хазырланнганындан хапары болмады.

Къызчыкъны бармакъчыкълары бал чибиннге джетер джетмез, «диз-зи-зи», деб гокка хансдан башын алыб, аны бармакъчыгъына джабышды. Фатимачыкъ, къолчугъун кючлю-кючлю силкиб, аны бармакъчыгъындан тюшюрдю да, асыры бек къоркъгъандан, къычырыкъ этиб

джылады. Аны джылагъанын эшитгенлеринде, талай бал чибин аны юсюне басындыла. Къулагъыны къаты бла ары-бери джызылдаб оздула.

Алай эте келиб, бири кёзюню башына, бири да джаягъына урдула.

Къызчыкъ, къолчукълары бла бетчигин джабыб, олтуруб ол джылагъанындан да бек джылады.

Фатимачыкъны сакълаб тургъан «Тузик», бал чибинле барыгъыз да Фатимадан кетигиз дегенча, бек кючлю чабыб башлады. Ол кёзюуде бир бал чибин джетиб маскени тюз хамхотуна къонду.

Маске, кёзлерин да къысыб, къычырыкъ-хахай эте, къачыб барыб, тюз коридорну тюбюне кириб кетди.

Бир-эки сагъатдан Фатимачыкъны бетчиги кёбюб, кёзчюклери джабылдыла. «Джукъ кёрмейме, джукъ кермейме», – деб джылады ол.

Элде фельдшерни чакъырдыла. Ол, дарманла джагъыб, аны сау этди. Фатимачыкъ бу хапарын тенгчиклерине айтды. Андан бери ол бал чибинлеге чыртда тиймейди.

Чыпчыкъ балачыкъ

Абайханланы Н.

Тёрт джыл болгъан Мадиначыкъ юйлеринде чыпчыкъ балачыкъны тауушчугъун эшитди. Бек сейирсинди. Къарай барыб, телевизорларыны юсюнде чыпчыкъ балачыкъны кёрдю. Гитче къуйрукъчугъу, къысха къанатчыкълары бла, «чик-чик!» дей, анасын болушлукъгъа чакъыра, Мадианаланы ачыкъ терезелеринден кириб, телевизорларыны юсюне къоннган эди. Анасы да, терезени къатында чапыракъларын джазгъы кюннге тёгюб тургъан терекге къонуб, «чирик-чирик!» деб, аны кесине чакъырады.

Мадиначыкъ, телевизорну юсюнде тургъан чыпчыкъ балачыкъны тутаргъа деб узалгъанлай, ол, кесин тутдурмай, телевизорну артына тюшюб кетди. Мадиначыкъ аны, излей барыб, мюйюшде тутду. Олтуруб къагъыт джаза тургъан атасына алыб барды:

– Аття, бучукъгъа бир къара, мен тутханма бу чыпчыкъ балачыкъны!

– Тутханынгы иги этгенсе, энди аны ий да къой, майна, анасы излеб айланады, – деди атасы.

– Огъай, иерик тюлме, бу гитчечик бла ойнаргъа сюеме.

– Ууучунгда кёб тутуб турсанг, рахын боллукъду, ёлюб къаллыкъды.

– Мен аны къаты къысмайма.

– Ий да къой! – дейме мен сеннге, – деб атасы ачууланды. Алай болгъанлыкъгъа, Мадина чыпчыкъ балачыкъны иерге унамады. Аны кесини комнатасына алыб кетди. «Бу къарыусуз джанны ёлтюрюрге тебрегенди, къалай этиб алсын адам аны къолундан?» – деб атасы сагъыш этди. Ол кёзюуде Мадиначыкъны анасы ауруб больницада эди. Аны анасына бек тансыкъ болуб тургъанын атасы биле эди:

– Мадиначыкъ, чыпчыкъ балачыгъынгы да ал да былай бир кел, мен сеннге бир зат айтайым, – деб чакъырды.

– Не зат айтырыкъса? – деб, Мадина атасыны къатына келди.

– Сен ананга тансыкъ болгъанмыса?

– Айхай да болгъанма!

– Чыпчыкъ балачыкъ а анасына тансыкъ болгъанмыды, арабин?

– Къайдам, билмейме, – деб тынгылады Мадина.

– Сен ананга тансыкъ болгъанча, ол гитчечик да анасына бек тансыкъ болгъанды. Сен, иги къызчыкъ ки-

бик, элт да чыпчыкъ балачыкъны терезеге сал, анасы аны излеб айланады. Сора мен да сени бусагъатдан ананга элтейим.

Мадиначыкъ, бир кесек сагъыш этиб, сора чыпчыкъ балачыкъны элтиб терезеге салды. Аны излеб дыгалас этиб айланган анасы, балачыгъын алыб, учуб кетди.

Мадина-ны да ата-сы анасына элтди.

Суу алайым *Абайханланы Н.*

Эки челек алайым,
Суу агъачха тагъайым,
Имбашыма салайым,
Суу алыргъа барайым.

Сууну алыб келейим,
Къозучукъгъа берейим,

Сууну ичсе кѳозучукъ,
Ёсюб барад «акъ тончукъ».

Джазгъа дери кѳозучукъ
Ашаб, ойнаб, ёседи.
Джазгъа чыгъыб тончугъун
Исси болуб, тешеди.

Зарядка

Шаманланы М.

Эртденбла эртде туруб,
Джашчыкъ орнун джыяды.
Хар несин джарашдырыб,
Зарядкагъа турады.

«Бир» дегенлей, кѳолчукъларын
Узатады аллына.
Андан сора ёрге этеди
«Эки» деген санаугъа.

Энгишге ийиб кѳолларын,
Аллындача, сир къатад,
Радиоугъа тынгылаб,
Андан арысын сакълайд.

Алай этиб, эртден сайын
Санчыкъларын ишлетеди.
Джигитликге керти джол
Ол болгъанын биледи.

Джашчыкъны анты
Ёзденлени Р.

*Биринчи кере мектабха
барлыкъ сабийлеге атайма*

Анам, анам, сен ийнан!
Мен иги джаш болурма!
Болур ючюн акъылман,
Хаман окъуб турурма!

Къалмай дерсге барырма,
Беш алмайын къайтмазма!
Юлгюлю сохта болурма,
Дерс этмейин джатмазма!

Ма кёрюрсе, кесекден
Атама да джарарма!
Танг атханлай туруб, мен
Къойчукълагъа къарарма!

Хаман да, эринмейин,
Эртден сайын чабарма!
Тютюн, чагъыр ичмейин,
Тенглерими озарма!

Уллу болсам, анам, мен
Халкъгъа къуллукъ этерме!
Сен джашасанг сау-эсен,
Муратыма джетерме!

ТАМАДА КЪАУУМ

Бара-бара баз табдым

(халкъ айтыу)

Бара-бара баз табдым,
Базны ичинде таракъ табдым,
Таракъны аммагъа бердим,
Амма манга баппу берди.
Баппуну итге атдым,
Ит манга кючюк берди.
Кючюкню кюйчугъа бердим,
Кюйчу манга кюзу берди.
Кюзуну кюнакъгъа сойдум,
Кюнакъ манга кюамчи берди.
Кюамчини джерге урдум,
Джер манга чюмюч берди.
Чюмючню суугъа атдым,
Суу манга кюмюк берди.
Кюмюкню тапхагъа салдым:
Ары джанындан бир мияу,
Бери джанындан бир мияу,
Келдиле да, хап-хуп дедиле да,
Ичдиле да кетдиле.

Акъ кюозучукъ

(халкъ таурух)

Эртде-эртде джаныуарланы тиллерин билген бир киши болгъанды. Ол бир кере кюнакъгъа кюошха баргъанды. Кюошну кюатына джетерге бюрю улугъан таууш эшитгенди. Бюрюле: «Тамбла боран боллукъду, биз

сизни къойларыгъызны ашарыкъбыз!» – деб улугъандыла.

Къошда ит да: «Тамбла, сиз айтханча, боран да болсун, мени ауузума ол сары токълучукъну къуйругъу бишиб бир тюшсе, сора сизни къалай къойла ашарыгъыгъызны бир кёрюем!» – деб джууаб бергенди.

Къонакъ бёрюлени да, итни да айтханларын ангылаб, ышарыб къошха киргенди. Къошда сюрюучюле къонакъны сыйлы кёрюб: «Мал кесейик, эм семизни бирин кесейик!» – деб тебрегендиле. «Да, къойсагъыз да боллукъ эди, алай а мал кесмей болмай эсегиз, сары токълуну кесигиз!» – дегенди къонакъ. Сюрюучюле сары токълуну кесиб, къуйругъун къонакъгъа бергендиле. Алай бергенлей, къонакъ итни чакътырыб, къуйрукъну саулай анга атыб къойгъанды. Сюрюучюле ачыуланнгандыла, алай а тартыныб, къонакъгъа джукъ айтмагъандыла. Аллына башха эт салгъандыла. Ашаб бошагъанлай, къонакъгъа орун салыб джатдыргъандыла, кеслери да джатыб джукълагъандыла. Эртденбла эртде туруб къарасала – терен къар джаууб, боран болуб, къошну тегерегинде не къой, не ит джокъ. «Тейри, къонакъ огъурсуз къонакъ болду!» – деб, сюрюучюле къойланы излеб тебрегендиле. Къошдан узакъ болмай бир джерде къойла тегерек джыйылыб, юслеринден да бир тюкчюк кетмей, ит да аланы къатларында чончайыб, къатында да бир къадар бёрю ёлюб тургъанын кёргендиле. Сюрюучюле итни залимлигине сейирсиниб, аны аллай джигерлиги къонакъдан болгъанын сезгендиле. «Къонакъ, сен бизге уллу болушдунг, сау бол, къойларыбызны джартысын сюр!» – дегендиле. Къонакъ унамай, сюрюучюле да къоймай, къойланы сюрюб келе тургъанлай, бир акъ къозучукъ хаман артха къалыб тургъанды. Анасы: «Нек артха къаласа?» – деб соргъанды. Къозучукъ да айтхан-

ды: «Артха кьалмай не этейим, бу сюрюуню бютеу рысхысы мени юсюмден басыб турады сора!» Кьонакъ, аны эшитгенлей, сюрюучюлеге: «Кьой бермей болмай эсегиз, ма бу артха кьалыучу акъ кьозучукъну беригиз! – дегенди. Сюрюучюле кьозучукъну бергендиле. Кьонакъ кьозучукъну юйге алыб келгенлей, тебрегенди кюн кюнден бай болуб, рысхысы ёсюб.

Бир кюн ол киши кьатыны бла тауукъланы кьатында олтуруб тургъанлай, бир тауукъ бла бир гугуруккуну сёлешгенлерин эшитгенди. Гугурукку бир тары бюртюкню табыб тауукъгъа:

«Муну сен аша!» – дегенди. «Огъай, сен аша, мен ач тюлме!» – дегенди тауукъ. Ол киши, аны эшитгенлей, ашхы кюлгенди. Кьатыны: «Нек кюлесе?» – деб соргъанды. «Тауукъ бла гугуруккуну сёлешгенлерин эшитиб кюлеме!» – дегенди киши. «Не сёлешедиле, манга да айт!» – дегенди да, кьадалгъанды кьатын. «Да мен джаныуарланы айтханларын ангылагъанлыкъгъа, аны кишиге айтыргъа болмайды, айтсам, ёллюкме!» – деб, киши унамагъанды. Алай а кьатыны: «Ёлсенг, ёлюрсе, айтмасанг, боллукъ тюлдю!» – деб, кьоймагъанды. Киши тамам безиб, былай-былай деб гугурукку бла тауукъну сёлешгенлерин айтханлай, ёлгенди да кьалгъанды.

Балийчик

Абайханланы Н.

Ал айында
Балийчик,
Акъ кьурмашча,
Чакъгъанды.
Арт айында

Балийчик
Кёгетлерин
Такъгъанды.
Терекчикни
Юсюнде

Къыппа-къызыл
Балийле.
Алагъа къараб

Ёсдюрген,
Сау болсунла
Сабийле!..

Гурт тауукъ
Ахматланы А.

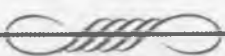
Арбазда айланады
Гурт-гурт эте гурт тауукъ.
Джюджеклерине ашата
Этдиреди бек зауукъ.

Багушну къазады да
Къуртчукъланы тутады,
Балалагъа бере да
Дагъыда излей турады.

Джауум джетсе, джюджекле,
Къанат тюбге кирелле,
Башчыкъларын чыгъарыб,
Къараргъа бек сюелле.

Аналары бек сакъды
Тас болмазча баласы.
Хар баланы алайды
Кесини табхан анасы.

Сосуркѡа бла эмеген

(*нарт таурух*)

Сосуркѡа бурун Кѡартджурт элге барыб, анда джашайды.

Бир заманда бир эмегенни хапары чыгѡады: элге джууукѡ джерге орналыб, халкѡны малын, адамын да ашайды, деб. Аны халкѡны инджилтгенине тѡзалмай, Сосуркѡа:

– Мен ол эмегенни кѡрмейин амалым джокѡду! – деб тебрейди. Излей барыб, Хурла кѡлде табады.

– Эй, адам улу! – дейди эмеген, муну кѡргенлей.

– Сен ким боллукѡса? Сени атынг неди? – дейди Сосуркѡа.

– Мени атым – Чолакѡ Чомур, – дейди эмеген. – Сени атынг а неди?

– Мени атым джокѡду. Мен сени излеб келгенме, кючюнгю кѡрюрге, – дейди Сосуркѡа.

– Мен Сосуркѡа деб бир адамны кѡб излеб айландым. Адам улуда андан кючлю адам джокѡду, деб эшитгенме. Сен Сосуркѡаны таныймыса? – деб сорады эмеген.

– Таныйма, бек таныйма.

– Аны оюнлары кѡалай болуучандыла?

– Сосуркѡаны бир оюну былайды: ма бу таудан сенича бир уллу эмеген ташны тѡнгеретсе, кѡаяны тюбюнде сакѡлаб туруб, ол ташны башы бла уруб, чартлатыб, ызына чыгѡарады.

– Мен да этейим алай, аны неси барды сора?!

Сосуркѡа тикге чыгѡыб кетиб, башында бир кѡаяны кѡобарады. Чолакѡ Чомур да тюбюнде сакѡлайды. Сосуркѡа ол мазаллы кѡая ташны тѡбен тѡнгеретеди. Эмеген, ташны башы бла уруб, ызына чыгѡарады. Ташны ууалгѡанларындан Сосуркѡа кесин кючден сакѡлайды.

– Сосуркѡаны дагъыда бир оюнун айтайым, – дейди Сосуркѡа.

– Айт, айт, ол этген оюнланы мен да этерикме! – деб махтанады эмеген.

– Сосуркѡа, тогъуз кѡаладжюкню темирин отха салыб, кѡыздырыб, ауузун ача эди, аланы ауузуна атдыра эди.

– Сосуркѡа алаймы этеди? Ол а бош затды! Аны мен да этейим.

Тогъуз кѡаладжюкню темирин отха салыб, кѡыздырыб, ауузун ачыб, ичине джутады, алай а Чолакѡ Чомурѡа не аз да хата болмай кѡалады.

Эмегенни бу амалла бла ёлтюралмазлыгъын ангылаб, Сосуркѡа сагъыш этеди.

– Сосуркѡаны дагъыда ючюнчю оюну да барды, сен аны эталмазгѡа да болурса, – дейди Сосуркѡа.

Кѡайда, айтчы, мен аны да этмей кѡоймам, – дейди Чолакѡ Чомур.

– Сосуркѡа алай этеди: Хурла кёлге кѡыш чилледе киреди да, кеси бузгѡа иги бузлагъынчы, андан чыкѡмай турады. Тамам иги бузласа уа, бузну да ууатыб чыгѡады.

Ашхы, аны да кёрейим – деб, эмеген Хурла кёлню арасына киреди.

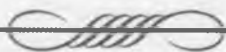
Сосуркѡа эки кѡышны сууугъун тилеб, Хурла кёлню бузлатханды.

Эмеген Хурла кёлню ичинде джети кюн бла джети кечени турады.

– Чолакѡ Чомур, чыкѡ энди! – дейди Сосуркѡа. Эмеген, бузну башы бла уруб, ууатыб, башына чыгѡыб тебрейди.

– Эй, сабыр бол, Сосуркѡа алай этмей эди, мен джангылгѡан этгенме. Сосуркѡа бузну кёлтюрюб, аны тюбюне агѡач, таш, бичен сала эди. Агѡачны, ташны, биченни келтир да кѡуй кёлге! – дейди Сосуркѡа.

Эмеген, барыб агъач, таш, бичен келтириб, бузну тюбюне салыб, дагъыда джангыдан бузгъа киргенди. Тогъуз кюн бла тогъуз кечени дагъыда бузну тюбюнде тургъанды. Он къышны сууугъун тилегенди Сосуркъа. Суу бузлаб, эмеген чыкъмазча болгъанды. Сора Сосуркъа келиб:

– Чолакъ Чомур, заман болгъанды, тур! – дегенди.

Эмеген башы бла бузну урады. Буз къымылдамай къалады.

– Энтда бир ур! – дейди Сосуркъа. Экинчи кере да урады бузну эмеген. Буз джарылады.

– Ай, энтда бир ур! – дейди Сосуркъа. Ючюнчю кере да урады бузну эмеген. Бузну сындырыб, баш токъмагъы чыгъады...

– Кёб кюрешеди эмеген, алай а буздан төммеги чыкъмайды. Сора алайдан чыгъарындан тюнгюлюб:

– Эй, сен, хыйлачы адам, манга этерни этдинг, сен кесинг да бош адам тюлсе, Сосуркъаса. Мен сени хапарынгы эшитген эдим. Сени эки балтырынгдан да къалай танымадым?! Сен менден не зат излейсе, ёлтюрюргеми башлагъанса?

Сосуркъа:

– Керти айтаса, сени кибик, халкъны инджилтгеннге ёлюм керекди! – деб, Сосуркъа къылычын алыб, эмегенни сегиз сёлешмеген башын кесгенди, сёлешген башына уа къылыч не аз да илинирге унамагъанды.

Сора эмеген:

– Сени бычагъынг мени бу башыма джукъ эталлыкъ тюлдю. Кесинги да, мени да мындан кёб къыйнама. Андан эсе, бар да мени дорбунумда уллу къара кюбюрюмден къара къылычымы ал да кел. Ол къылыч болмаса, мени бойнуму башха бир джукъ да кесмез.

Сосуркъа барады. Барса, ол кюбюрню аллына бир темир багъана салыныб тура. Къурукъ бла бир джанындан

узалыб, Сосуркѡа кюбюрню башын ачады. Ол кюбюрню былай ачханлай, бюклениб тургѡан мазаллы кѡылыч чартлаб чыгѡыб, темир багѡананы уруб, кесиб кетеди.

Кѡылычны алыб кѡайтады. Сосуркѡа, эмегенни башын кесе тебрегенлей:

– Кѡашыкѡ бла кѡанымдан бир ич: ол санга кѡарыу берир, – дейди эмеген. – Ичегилеримден да бир белибау этиб кѡыс белинге. Алай этсенг, мени кѡарыуум санга кѡчерикди.

Сосуркѡа эмегенни башын кеседи. Маскеге эмегенни кѡанын ичиреди. Ол олсагѡатдан ёледи. Ичегилеринден алыб терекге чулгѡайды. Терек да ичеги чулгѡаннган джерлеринден кесилиб-кесилиб оюлуб тюшеди. «Э, сенде уа керти да кѡарыу бар кѡре эдим», – деб, аны кѡылыч бла ууакѡ-ууакѡ туурайды. Сосуркѡа, алай бла кесини халкѡын тогѡуз башлы эмегенден кѡутхарады.

Алайды Хурла кёлде Чолакѡ Чомур деген эмеген бла Сосуркѡаны тубешгенлери.

Чум-чум, чум терек (тилбургѡуч)

Чум-чум, чум терек,
Чум терекни бутагѡы,
Кѡаншаубийни бычагѡы.
Бекден-бекден биледим,
Бекден кѡазакѡ тиледим.
Кѡазагѡынга не керек?
Кѡазагѡынга кѡуш керек,
Кѡушну элден учурдум,
Тау башына кѡчюрдюм.

Джау-джау, джау джангур
(халкъ айтыу)

Чоппа-Чоппа, джау-джау,
Элия-Элия, къуй-къуй,
Теке сакъал, къочхар, буу,
Чычхан къуйрукъ, макъа, буу,
Элия, Чоппа, суу-суу,
Суу керекди къочхаргъа,
Суу керекди макъагъа,
Суу керекди байталгъа,
Суу керекди агъазгъа.

Хыйла къозучукъ
Абайханланы Н.

Анасын тас этиб аны излей баргъан къозучукъ, къойчу итни къатына барыб, аякъчыкъларын «топ-топ» деб джерге ургъанды.

– Гъы-гъы, кимди бу мени джукъуму бёлген?

– Да мени къалай танымайса, мен къозучукъма!..

– Джукълагъан итни киши уятамыды?! Мен бюгече сизни джут бёрюден сакълаб, кечени-кече узуну къазауат этиб чыкългъанма. Ол себебден мен джукъларгъа керекме, – деб ит дагъыда орнуна чулгъаныб джатханды.

Къозучукъ чегетни ичи бла бара тургъанлай, кёкенлени ичинде бир юйчюкню эслегенди да:

– Эй, бу юйде ким барды? – деб къычыргъанды.

– Сен кимсе?

– Менме, къозучукъма!

– А-а, да алай эсе, кел юйге, – деб ана къоян эшиклерин ачханды. Къозучукъ юйге киргенинде, эки къоян балачык сескекли болуб тургъанларын кёрюб:

– Менденми кѳоркѳгѳансыз? Кѳоркѳмагѳыз, мен сизни ашарыкѳ тѳолме, – дегенди кѳозучукѳ.

– Бизни тѳюлкѳу деб бир кѳанлы дѳауубуз барды. Дѳюрюгѳюз, былайдан кетейик, – деб, балаларын да, кѳозучукѳну да алыб чыкѳгѳанды. Тѳюлкѳуден кѳоркѳгѳан кѳоянла, дѳженгил аякѳлы болуб, кѳозучукѳдан айырылыб тас болуб кетгендиле.

Кѳозучукѳ а, талада отлай туруб, таланы кѳыйырында бир юйню кѳргенди. Кече мында кѳалырма деген акѳылда, барыб, юйню эшигин кѳакѳгѳанды.

– Кѳайсыса? Кел юйге!

– Юйюгѳюзге игилик, – дегенди кѳозучукѳ.

– Ой, келгеннге андан да игилик, дѳжаным-кѳѳюм, кѳозучукѳ, – деб бѳрю, бѳрю тишлерин агѳартханды.

– Мен сизге анамы излей келгенме.

– Ой, сени огѳесе, кѳозучукѳ, да не башхасы барды сизни юй бла мени юйюмѳ, ананг да бусагѳатдан келир, мен сизсиз чыртда дѳжашаялмайма, тѳрге ѳт, тѳрге ѳт! – деб бѳрю, кѳозучукѳну тѳрде тапчаннга олтуртуб, хапарын былай башлагѳанды:

– Мен бюгечели бери сизни стауатда тангнга чыкѳгѳанма. Сизде бир кѳайыр ит барды, ол мени таларгѳа аз кѳалгѳанды. Алай а бюгюн ол былайгѳа келлик болмаз, сен а бек батыр кѳозучукѳса, – деб бѳрю, дѳженглерин ѳрге ѳте, тапхасындан хыршысын алыб, тишлерин билей башлагѳанды. Аны алай ѳслеб, кѳозучукѳ:

– Мен кѳѳзу тенглериме бек сейир дѳжырланы дѳжырлайма, тенглерим меннге булбул ауазлыса деучендиле. Мени дѳжырларыма тынгыласанг, бир кесек кѳѳюнгѳу ачар ѳдим, – деб тилегенди.

– Да, алай ѳсе, дѳжырла, – дегенди бѳрю. «Хаман макѳырыргѳа кѳалсам, ким болса да бир ѳшитиред», – деб кѳѳюне келген кѳозучукѳ макѳырыб башлагѳанды.

Къозучукъну излей айланган анасы, сюрюучю, ит къозучукъну тауушун эшитгендиле. Эрлай чабышыб бёрюню юйюне джетиб, эшиклерин къакъгъандыла.

– Эй, юйде ким барды? Мен къозучукъну анасыма, – дегенди къой. Аны эшитгенинде, бёрю «анасын да ашарма», деб кёлюне келе, эшигин ачыб:

– Келигиз, къонакъбай болайым, – дегенди.

Бёрюню эшиги ачылыр ачылмаз, къозучукъну анасы, сюрюучю, ит да биргелерине киргендиле.

– Бёрю, сен не этерге тебрегенсе дженглеринги да ёрге къайырыб, – деб сюрюучю шкогун бёрюге тутханды.

– А-а, джанымы къыйыры, майна, къозучукъну сыйлы къонакъгъа санаб, тёрге ётдюрюб, анга бир ушхууур этерге деб башлагъан эдим, – дегенди.

– Алдагъан этеди, мени, сиз джетмесегиз, ашаргъа хазырлана тура эди, – деб къозучукъ къычырыкъ этиб, мыллыгын анасына атханды.

Олсагъатлай сюрюучю шкогуну сампалындан тартханды. Бёрю да юй тубюне сойланнганды.

Патчах бла джашчыкъ (халкъ таурух)

Эртде-эртде бир патчах болгъанды. Ол патчах кесини джумушчуларын чакъырыб: «Мени сорууларыма джууаб этген адам табмасагъыз, мен сизни тюрге джыярыкъма», – дегенди. Ала аллай адам излерге атланнгандыла, бир элге джетгендиле. Ол элде, джолдан узакъ болмай, ууакъ сабийлени тешиниб ойнай тургъанларын кёргендиле. Бир джашчыкъ а ойнамагъанын кёргендиле, ол сабийлени ойнагъанларына къараб тургъанды. Патчахны къуллукъчулары: «Была бары да ойнайдыла, сен нек

ойнамайса?» – деб джашчыкыгъа соргъандыла. Джашчыкы: «Аланы оюнлары меннге керек тюлдю, аланы оюнлары мени ичимдедиле», – дегенди. Ол адамла, бу джашчыкыдан бизге бир болушлукъ чыгъар деб, кеслерини амалсыз хапарларын джашчыкыгъа айтхандыла. Джашчыкы алагъа: «Мен патчахны сорууларына джууаб берир эдим, анам ийсе», – дегенди. Патчахны джумушчулары джашчыкыны анасына барыб хапарларын айтхандыла, джашчыгыын патчахны сорууларына джууаб этерге иерин тилегендиле. Джашчыкыны анасы аланы тилеклерине сёз салмай, бек разы болуб ийгенди. Патчахха келгендиле. Патчах джумушчуларына: «Келтиргенмисиз адам?» – деб соргъанды. Джумушчулары келтиргенлерин айтхандыла. Сора патчах чыкыгъанды, джашчыкыгъа черс бергенди. Джашчыкы да патчахха черс бергенди. Ала бир-бирине сёлешмегендиле. Патчах сакъалын сылагъанды. Джашчыкы анга джууабха бёркюн алыб, башын сылагъанды. Патчах, юйден чыгыб кетиб, бир темирни алыб келиб столгъа салгъанды. Джашчыкы патчахны стол юсюне темирни салгъанын кёрюб, кесини бёркчюгюн патчахны джумушчуларына бериб, ташкёмюр келтиртгенди да столгъа темирни къатына салгъанды. Патчах аны кёрюб, дагыда чыгыб кетиб таз бла бир сууну келтириб столгъа салгъанды. Джашчыкы джумушчулагъа бир бау хансны келтиртиб, ол да столгъа салгъанды. Патчах, джашчыкыгъа сёлешмегенлей, кьолун силкиб, болду деб билдиргенди. Патчах кьолун силкгенлей, джашчыкы туруб кетиб къалгъанды.

Джашчыкыны кетгенин джумушчула патчахха билдиргендиле. Патчах: «Мен джашчыкы бла сёлешиб бошагъанма, барсын», – дегенди.

Патчахны джумушчулары, джашчыкы узакъдан келгенди, джаяулай баралмаз дегендиле. Патчах джумуш-

чуланы бирине: «Ат бла джет да, бери къайтар», – деб ийгенди. Джумушчу джашчыкъны ызындан джетиб, патчах ызына излегенин айтханды. Джашчыкъ, аны атдан тюшюрюб: «Мен барырма, сен меннге къарама да бар», – деб, атха миниб кетгенди. Джумушчу келиб, патчахха джашчыкъны атха миниб кетгенин айтханды. Патчах: «Джашчыкъны акъыллылыгы ючюн бир атха миндириб иерме деген эдим, иги этгенди», – дегенди.

Сабийле, патчах бла джашчыкъ бир-бирине сёлешмегенлей не айтхандыла? Патчах темирни столгъа нек салгъанды, сакъалын нек сылагъанды? Джашчыкъ ташкёмюрню, ханс бауну нек салгъанды, ол башын нек сылагъанды? Билигиз.

Биринчиси, патчахны сакъалын сылагъаны, сакъалымы тюгю чакълы бир акъылым барды дегени болгъанды. Джашчыкъ: «Мени акъылым да башымы тюгючады», – деб джууаб бергенди.

Экинчиси, патчах темирни салгъаны бла аллай бир кючюм барды,

дегенди. Джашчыкъ ташкёмюрню салыб: «Мен а темир от болурма да, сени эритирме», – дегенди.

Ючюнчюсю, патчах сууну салыб: «Мени байлыгъым джер башында суучады», – дегенди. Джашчыкъда: «Мени байлыгъым джерден чыкъгъан кырдыкчады», – дегенди.

Къарашауай бла Къазанбаш (нарт таурух)

Эмеген къыздан туугъан Къарашауай нартланы пелиуаны болгъанды. Аны кючюне тенглеширге, аны бла демлеширге да кишини къолундан келмегенди. Алай а дагъыда ол бир кишиге да артыкълыкъ этмеген тынч, джууаш адам болуб джюрюгенди. Болса да адамлыкъгъа, намысха джарашмагъан затны кёрсе, алайда огъуна деменгили къудуретин танытыб къойгъан адети да болгъанды.

Кюнлени биринде Алауган улу Къарашауай джортууулгъа тебregenди. Маштакъ Гемудасына эшек джауурлукъ, эски ангырчакъ да салгъанды. Эшек джауурлугъуну зыккыллары салына, атланыб элден чыкъгъанды. Неллай бир джюрюгенин ким билсин, айлана барыб, бир кенг аулакъда нартны тууар къошуна джетгенди. Къошда нартны сюрюучюсюн – Къазанбашны – кёргенди. Гемуда кеси кесин асхата, Къарашауай да ёзенгилери бла аны быгъынларына къатыла, къошха джетгендиле.

– Эй, кёб болсун Къазанбаш! – дегенди. Къазанбаш джууаб берирге бюсюремегенди. – Ай, марджа, бир акъ суу тартдырсанг а, суусабдан джаныб къалабыз, – деб тиледи.

– Мен сени кибики зыккыллагъа акъ суу бермеученме, – деб кюдю Къазанбаш.

– Ай, аурууунгу алайым, акъ суу бермесенг да дау джокъду, алай ол тууарланы арасында мазаллы тебе не затды, аны манга бир таныт! – деб тиледи.

– Ой, хариб, ол санга неге керекди? Аны сени кибик зыккыл маштакъгъа миниб айланганла сормайдыла. Ол а Схуртукланы дуния таныгъан къара бугъаларыды. Аны къабыргъа узуну алтмыш төрт къулачды. Аны ауанасында джюз ийнек салкын этеди. Къыш болгъанлай Ёрюзмек бла Сосурукъ атларын багъыб семиртедиле. Джаз болса джарау этедиле. Джайны иги заманында къошха келиб, бугъаны юсю бла атларын секиртиб сынайдыла.

– Да къайсы хорлайды да? – деб сорду Къарашауай.

– Ёрюзмекни къоланы иги джыйылыб секирсе, эки ал аягъын аны сыртына салады. Сосурукъ иги силкиниб сермесе, бугъаны ал бёксюмюн кёлтюрюб, арт аякъларыны юсюне сюейди.

– Аурууунгу алайым, келчи, экибиз да аны къатына бир барайыкъ, – деб, Къарашауай Къазанбашдан тиледи.

– Бусагъат, мычымай, былайдан къора, аны къатына сени кибик зыккыл чакъмакъламы барадыла, – деди.

Гемуда хыйла этиб сынчыкълай, Къарашауай къамчи бла къатыла, бугъаны джанына барыб тохтады.

Къарашауай Гемуданы бугъаны юсюне айландыргъанлай, Гемуда секириб бугъаны юсю бла ары да, бери да ётдю, ызы бла Къарашауай секириб атдан тюшдю. Бугъаны арт аякъларындан сермеб, булгъай келиб, джерге ургъанында, бугъаны ал бёксюмю кёлтукъ артларына деричи джерге кирди.

Тууарчы Къазанбаш къараб ол тамаша ишни кёргенинде, бек къоркъду. «Ай, мени ауузум къурурукъ, не аман адамгъа аууз ачдым, энди ол бери айланса сытыб къояды», – деб къазан агъачны да алыб, кёлну энгишге айланыб къачды.

Къарашауай кьошха къайтды. Кеси джыккырдан айран къуюб, суусабын къандырды. Ингирде ийнекле стауатха джыйылдыла. Къарашауай бузоуланы орунга джыйды. Ийнеклени уа, сьогенинглей эт деб, Гемудагъа буюрду.

Гемуда ийнеклени къуйрукъларын чайнаб юздю, ызы бла сюрюб бир терен къолгъа урду. Къарашауай да юзюлген къуйрукъланы барын да джерге чанчды да атланыб кетди.

Тууарчы Къазанбаш Къарашауайны сыртдан аууб баргъанын кѳргенинде, эс джыйыб, кьошха къайтды. Бузоула орунга джыйылыб, тууар къуйрукъла уа, джерге чанчылыб тургъанларын кѳрдю.

– Ой, бу джол поху боллукъ, ким эсе да, быланы да бугъаны этгенча джерге кѣмюбмю кетди, – деб къуй-рукъланы тартыб кѣргенинде, сууурулуб къолуна келди-ле. Ызы бла къууулуб тууарлагъа баргъанында, барын да чубурла болуб кѣрдю. «Эй, мени тилим керти да сюек-сиз кѣре эдим. Андан эсе ариу айтыб, айран ичириб ий-ген болгъа эдим. Осал сѣлешиб, башыма къан джаудур-дум. Ой, не уа, ким эсенг да, джол къаны болгъун», – деб къалды.

Джырчыкъ-джомакъчыкъ *Ёзденлени Р.*

Булутла бла ойнайды,
Терекледе джашайды,
Бек сюеди арпаны,
Къалайды аты аны?

Чыпчыкъчыкъ, чыпчыкъчыкъ,
Чыпчыкъды аты аны!

Джюрекчиги къоркъакъчыкъ,
Кеси – узункъулакъчыкъ,
Бек сюеди быхыны,
Къалайды аты аны?

Къоянчыкъ, къоянчыкъ,
Къоянды аты аны!

Аны юсю тигенек,
Къоркъса, болад тѣгерек,
Бек сюеди алманы,
Къалайды аты аны?

Кирпичик, кирпичик,
Кирпиди аты аны!

Юч ёмюрню джашайды,
Къалгъан-булгъан ашайды,
Бек сюеди бышлакъны,
Къалайды аты аны?

Къаргъачыкъ, къаргъачыкъ,
Къаргъады аты аны!

Багъалыды териси,
Хыйлачыды халиси,
Бек сюеди къоразны,
Къалайды аты аны?

Тюлкючюк, тюлкючюк,
Тюлкюдю аты аны!

Чегетледе джашайды,
Къыш узунун джукълайды,
Бек сюеди ол балны
Къалайды аты аны?

Айючюк, айючюк,
Айюдю аты аны!

Кёбдю, кёбдю дунияда,
Айтыллыкъ зат джомакъда.
Джомакъ айта талдым мен,
Мындан ары къура сен.

Хур джанчыкъ, балачыкъ,
Айтчы сен да джомакъчыкъ!

Гезох улу Созар (*нарт таурух*)

Гезохлары алтмыш атлы болгъандыла. Ала барысы да ауруудан къырылгъанларындан сора, саулай бир буу-аз къатын къалгъанды. Ол къатын Индияны къызы болгъанды. Къозлаб, чий алтынча, бир улан тапханды. Атына Созар атагъанды. Асхакъ-Темир* Созарны эмчек уланнга алыб ёсдюргенди. Ол бек батыр, къарыулу болгъанды. Нёгерлери бла илишан ата тургъанлай: «Мен андан атамы къанын алмасам, мен башыма бёрк киймем», – деб ант этгенди. Нёгерлери сейир-тамаша болгъандыла. «Бу кимни джаныйды? Созар, кимни джаныйсая?» – деб соргъандыла.

– Кимни джаныгъанымы мен кесим билеме, – деб къойгъанды.

Бир кюн Созар кесини эмчек атасына: «Сенде ёз атамы мюлкюнден не къалгъанды? Сауут-саба къалгъанмыды?» – деб сорду.

Эмчек атасы къара кюбюрню ачыб, Созарны атасындан къалгъан сауутланы джашха кёргюзтдю.

– Энди бу джюгенни да ал да, сен Чариш тёбеге бар. Тёбени къатында тохтаб, джюгенни зынгырдатханлай сизни тукъумугъузу атлары башхаладан айырылыб, чабыб сени аллынга келирле. Аладан чабыб, сени аллынга къайсы келиб, джюгеннге башын салса, аны арсарсыз ал, аны джоймай сакъла, къолунгдан тайдырмазгъа ант эт. Ол ат санга, сени шохларынга да джарар. Душманларынга душманлыкъ этер.

Созар джюгенни алыб Чариш тёбеге барды. Эмчек атасы айтханча джюгенни зынгырдатды. Олсагъатдан чыр-

*Асхакъ-Темир – нартлада бек белгили амалчы болгъанды.

пыланы ичинден джюген тауушха бир кѡауум ат чабыб чыкѣды. Тору тайчыкѣ, башхаланы садакѣ окѣ атымгѣа озуб, Созаргѣа джетиб, гемхотун джюгеннге салды.

«Сен аман бѣрюле ашы болгѣун, мен сени аллыкѣ тюлме», – деб Созар тайны уруб ызына кѣыстады. Джаш джюгенни экинчи кере да зынгырдатды. Атланы барысыны да алларында чабханлай, биягѣы тай джетди.

«Бу артыкѣ ушагѣулу тюл эсе да, эшта осал ат болукѣ болмаз», – деб Созар тайны кѣолу бла сылады. Джюгенни салгѣанда тай экиджашар, иерни салгѣанда – ючлю, юсюне миниб, кѣамчини джетдиргенинде тѣртлю болду. Созар тайны сыйпады, сылады, кѣолундан тайдырмазгѣа ант этди.

Андан сора ат адам тил бла сѣлешди: «Сен Гезохну джашы эсенг, батырладан бирисе, мен а сени бир заманда да айыблы этмем. Адил сууну кѣатында Элияны бек кѣб джылкѣысы барды. Ары барыб, джылкѣыны сюрюр-

ге керекбиз. Биз ол джылкъыны Назорин деген джерни баш джаны бла сюралсакъ нарт бий Темир-Чокканы шыбыла уруб ёлтюрлюкдю. Алай бла, сен кесинги атанг ючюн дерт джетдирликсе. Ол сени атанга кёб къыйынлыкъ бергенди. Ары уа Адил сууда уллу багъыр кёпюрню юсю бла барыргъа керекди. Ол кёпюрден ёталсакъ, Элия бизни кёрмей, андан ары хатасыз барлыкъбыз. Алай а, бизни эслесе уа сау къоймаз. Элияны кёпюрюн сакълагъан къара къушду. Ол бизни кёргенлей Элиягъа билдирликди. Сен, чынты джигитча, мени юсюмде чыдаялсанг, мен джангылыч иш этмем. Мен кёпюрден секирирге тебре-сем, сен мени эменден ишленнген боюнсха бла ур».

Созар атха миниб, эки кере къамчини джетдиргенлей, ат эки секириб, кёпюрню къатына джетди. Алайда Со-

зар атындан тюшдю, багъыр айылларын къаты тартды, джангыдан атына миниб, «учух, учух» деб эмен боюнсха бла урду.

Алаша кёпюрню юсю бла, къуш учханча, секириб ётдю. Аны төрт аягъы да джерге батдыла. Аякъларын чыгъарыргъа не кючюн да салыб ёрге секирди. Аякъ тюблеринден чачылгъан топуракъ тугулла кёкге чыкъдыла, багъыр кёпюрге тийдиле, аны уллу таууш этдирдиле. Элияны къарауулу – къара къуш - уянды. Хапар билдирге учуб тебреди.

– Созар, иш табсызды. Сен Гезохну джашы эсенг, садакъны иер айрысына сал да, атыб къушну ёлтюр. Алай эталмасанг бизни бачхаларыбыздан тирлигибизни башхала джыярла.

Созар учуб баргъан къушну атыб къанатындан урду. Къуш джерге тюшдю.

«Аллах бизни къоркъуулу душмандан къутхарды. Энди уа Элияны джылкъысын сюрейик», – деди ат. Алай айтхандан сора, юч кере юзмезге, юч кере джелимге аунады. Бештау тауча уллу болду. «Джылкъыда алтын къуйрукълу бир аджир барды. Ол бизни кёргенлей, мени бла талашыб башлар. Мен андан онглу болсам, биз аны ёлтюрюрбюз. Кеси да джылкъыны сакълаб турады. Аны ашы юзмез бла онглу болса, сен, абызырамай, аджирге джюген да, джер да сал. Сен анга миниб, барыб тебрегенлей, джылкъы сени ызынгдан барыр». Ат айтханча алай болду. Созар джылкъыны къатына джете тебрегенлей, алтын къуйрукълу аджир, джылкъыдан айырылыб, Созарны алашасы бла табанлашыб тебреди. Тулпар Созар сермеб аджирни тутду, джюгенни, джерни да салыб, айылларын къаты тартыб, секириб юсюне минди. Ачыуланган аджир секириб юч кере кёкге чыкъды, юч кере джерге тюшдю. Созарны юсунден аталмады.

«Сен дуниялада батырланы батырыса. Мен санга атлыкъ эталсам, сен манга иелик эталлыкъса», – деди аджир.

«Адилни джагъасында багъыр тегене барды. Аны ичинден биз дарман суу ичебиз. Ол тегенени мени къуй-ругъума тагъалсанг, бютеу джылкыы бизни ызыбыздан келликди».

Созар аджир айтханча этди. Багъыр тегенени аджирни алтын къуйругъуна такъды. Ол тегене дыгъар-дугъур этгенлей, Элияны бютеу джылкыысы аджирни ызындан тебреди.

Созар джылкыыны Нозаринни огъары джаны бла сюрдю. Ол кёзюучюкде кёк кючлю джашнады, элия урду. Ол элия Созарны душманын, нартны бийи Темир-Чокканы, ёлтюрдю.

Созар джылкыыны сюрюб эмчек атасына келди.

Бирем-бирем (санау)

Бирем-бирем,
Экем-экем,
Ауур олтан,
Арба джекген,
Сары тай,
Тору тай,
А-малтай,
Ча-малтай,
Чыкъ, Тотай!

Чырпачыкъ

(халкъ таурух)

Хапарлагъа кёре, бурун заманлада бир джарлы джаш джашагъанды. Ол, кесича бир джарлы къызны алыб, юй болуб джашагъанды. Алагъа оналты сабий туугъанды. Аланы бири да джашамагъанды, бирери бирер сылтау бла ёлюб къалгъандыла.

Талай заман ётгенден сора алагъа дагъыда бир джашчыкъ туугъанды. Аны, асыры гитчечикден, бешикге салыргъа болмагъанды. Атасыны чырпа бёркюне салыб, анда талай заманны асырагъандыла. Ол себебден джашчыкъны атына Чырпачыкъ атаб къойгъандыла. Джашчыкъны джашаууна асыры бек къоркъгъандан кеси джангыз эшикге иймегендиле. Терекге ёрлеб, терекден кетсе, бузда хойнух айландырама деб, буз тюбюне кетсе, сабийле таш атыб, уруб башын джарсала деб, эшикге кеси джангыз иймегендиле. Эшикге ийселе, анасы не атасы, биргесине чыгъыб тургъандыла.

Бир кюн тийре джашчыкъла: «Биз наныкъгъа барабыз, Чырпачыкъны да бизни къатыш ий», - деб келгендиле.

– Огъай, джаным, огъай. Иерик тюлме. Ол сизни тенгли бараллыкъ тюлдю, челегин да элталлыкъ тюлдю, наныкъ джыя да биллик тюлдю, – деб чарлагъанды анасы. Джашчыкъла дагъыда: «Челегин да биз элтирбиз, наныкъ да биз джыярбыз», – деб тилегендиле.

Чырпачыкъны да кёзю къарагъанды джашчыкъла бла барыргъа. Сора анасы, амалсыз болуб, джашчыкъны башлыгъыны чунгуруна азыкъчыгъын салыб, сыртына къаты къысыб, къолуна да челекни бериб, ашыргъанды.

Джашчыкъла баргъан джерлеринде наныкъ табмагъандыла. Дагъыда бир джерге баргъандыла, алайда да

наныкъ табмагъандыла. Азыкъчыкъларын да къабыб, кетейик деб, ызларына айланыб келе тургъанлай, бир кёб наныкъ болгъан джерге тюбеб къалгъандыла. Челеклерин да наныкъдан толтуруб, ызларына айланнгандыла. Ала чегетден чыгъаргъа, кеч болгъанды, кёз байланнганды.

Сора джашчыкъла, къалай этейик деб, сагъышха киргендиле. Тёгереклерине къарай кетиб, узакъда бир джылтырагъанчыкъны кёргендиле. Энди былайда къалсакъ, бизни ач бёрюле чачарыкъдыла, не болса да ол джылтырагъанчыкъгъа башыбызны атайыкъ деб, джолгъа чыкъгъандыла. Баргъандыла чегетле бла, къаяла бла, суула бла. Кёб къыйналгъандыла. Къыйналсала да, ол от джарыкъгъа келгендиле. Алай келгенлей, беш башлы бир эмегенни юсюне къараб къалгъандыла.

– Келигиз, келигиз, джанчыкъларым! – деб, дорбунну бир джанында бир салам тёшелгенни кёргюзюб, джашчыкълагъа ариу айтханды. Уллу ёшюнюн къыздыра, беш башы да джашчыкълагъа къарагъандыла.

– Къайдан келесиз, джанчыкъларым, былай кечге да нек къалгъансыз, мени табмасагъыз, джунчурукъ эдигиз! – дегенди эмеген.

– Эртденбла элибизден чыгъыб, наныкъгъа баргъан эдик да, наныкъ табмай, кёб айландыкъ, кетейик деб, ызыбызгъа айланнганлай, бир кёб наныкъгъа тюбеб, челеклерибизни толтуруб, чегетден чыкъдыкъ. Чыкъгъанлыкъгъа уа къарангы болуб къалды да, сени джарыкъчыгъынгы кёрюб, ызынгы алыб келгенбиз.

– Ой, балачыкъларым, ой, джанчыкъларым, наныкъларыгъыз къайдадыла да сора? – дегенди эмеген.

– Наныкъларыбыз а сени эшик аллынгдадыла – дегендиле сабийле.

Алай дегенигиз, наныкъларыгъызны бери келтиригиз! – дегенди эмеген.

Джашчыкъла наныкъланы келтирирге эшикге чыкъгъандыла. Сора Чырпачыкъ айтханды:

– Беш челек наныкъны элтейик да эмегенни беш башына кийдирейик. Ол наныкъланы ашаб бошагъынчы, биз къачарбыз!

Айтханыча, беш челек наныкъны келтириб эмегенни беш башына кийдиргендиле. Эмеген, наныкълагъа джутланыб, башларын челеклеге атханды. Олсагъатлай джашчыкъла да къачхандыла.

Бир заманда, танг аласында, джашчыкъла эллерине джууукълашхандыла. Эмеген да, беш башында беш челек бла, джашчыкъланы ызларындан сюргенди. Эллерине джууукъ келгени себебли, эмеген андан ары барыргъа базмагъанды. Эмегенни беш башында беш челек, даурбазны къакъгъанча, дынгырдай, ызына къайтханды. Джашчыкъла юйлерине сау-эсен келгендиле.

Аны эшитгенибизча иги таууш эшитайик, аны кёрмегенибизча ауруу-талау кёрмей къалайыкъ.

Къууанч
Мусукаланы С.

Джаз келиб, джер да джылына башлагъанында, анда, теренде, бугъуб тургъан тамырчыкъ да уянды. Ол саулай къышны джукълаб тургъаны себебли, энди чыртда джукълары келмей эди.

Ол тура-тура кетди да, эрикди, созулду, керилди. Сора, джерни башына чыгъыб, тегерекге да бир къарайым деб келди эсине.

Алай а, не медет, ол да джашил кырдыкчыкъ болуб чыгъа келгенлей, алайда отлай тургъан сары тайчыкъ аны джумушакъ эринчиклери бла юздю да, чабыб анасына алыб кетди.

Тамырчыкъ джангыдан къарыу алды. Алай а, бу джол аны бузоучукъ чайнаб кетди.

Тамырчыкъ джангыдан тирилди. Гитче чапыракъчыкъла джиберди. Аланы Фатимат деген къызчыкъ эс-леди да, къууанды. Ол къарнашчыгъын чакъырды да, экиси да бирге ёсе тургъан хансчыкъны тегерегине буруучукъ этдиле – анга энди бир джан да тиймезча.

Тамырчыкъ а, бютюн да бек ашыгъыб, джангыдан джангы чапыракъла ие башлады. Кюнлени биринде уа аны къууанчы, аны сабийлеге разылыгъы гюлчюк болуб чыкъды. Эртденликде чабыб келиб, арбазда гюлчюкню кёргенлеринде, къуру Фатимат бла аны къарнашчыгъы Алим огъай, саулай тийрени къызчыкълары, джашчыкълары да къууандыла.

* * *

Къаракётлени И.

Минги Тауду ариулукъну анасы.
Кюмюш кибики, джылтырайды джагъасы,
Не келеди бу залимини эсине?
Бир тауну да тенг этмейди кесине.
Джаякълары, мамукъ кибики, агъарыб,
Къараб турады, Казбек таугъа чамланыб.

Ана деген бек татлыды билгеннге
Зумагъулланы Т.

Ана деген бек татлыды
Билгеннге,
Къыйын кюнде ананг болад
Биргенге.

Сен «ых» десенг, - ол тынчайыб
Джукъламаз,
Ананг кибик бир адам да
Сакъ болмаз.
Анам, сени джюрегинги
Аурутмам,
Къолдан келиб, сени джерге
Къаратмам.
Сен барлыкъда кыйынлыкъ
Джокъду манга,
Къор болайым, о, халал анам,
Санга!
Сени кёрсем, джарыкъдыла
Кёзлерим,
Таб чыгъалла ауузумдан
Сёзлерим,
Сенсиз танг да болур къаппа-
Къарангы,
Джаша, анам, джылатма сен
Балангы!

Къол къабла
Мусукаланы С.

Эртде-эртде кёк чегетде бир кирпичи балачыкъ джаша-
гъанды. Ол бир да болмагъан кыйлыкъсыз затчыкъ эди.
Сыркыучукъ. Не «тын», не «тохта» дегенни билмеген.

Бир кере, терек салкынында олтуруб, эшиу эше тур-
гъан къарт аммасы, анга джумуш этдиреме деб, къол
къабчыкъла эшерге айтды. Анымы эшите эди кирпичи-
чик, олсагъатдан башлады да, ингирге дери амманы тө-
герегинде секиргенлей: «Эшемисе? Къачан эшериксе?»

– дегенлей, тынчлыкъ бермей турду. Амма аны сорууларындан эригиб, къолунда ишин бир джанына салыб, кирпичикге къол къабчыкъла эшиб башлады. Биягъы сыркыучукъ а эрикмеди: «Бошаймыса? Бошаймыса?» – дегенлей турду, джукъусу келиб, амманы джанында олтургъанлай, къалкъыб къалгъынчы.

Эртденликде уа, уянгъанлай огъуна, ол эм биринчи къол къабчыкъланы сорду. Аланы кийиб кёрдю да, тешерге унамай, ойнаргъа да ала бла барама деб тохтады. Алай а, анасы ол затны унамады:

– Къыш келсе, къар джауса, сууукъ болса, ол заманда киедиле къол къабланы. Джай ортасында ала санга керек тюлдюле, – деб, сыйырды да, эски кюбюрню бир мюйюшюнде букъдурду.

Кирпичик къышны келирин ашыгъыб сакълады. Ол а келмей алай кёб турду, ким эсе да джайны, кюзню да созуб, узундан узун эте баргъанча. Болса да, къыш келмей къалмады. Бир эртденликде, кирпичик уянса, дуния акъ болуб тура эди. Ол алай къууанды, аны аякъ тюбюнде чёб да сына болмаз эди.

Амма, эски кюбюрню ачды да, кирпичик аны бир мюйюшюнде къол къабчыкъланы кеси табыб алды. Ала алай табчыкъла эдиле, кеслери да кюбюр ийис этиб! Кирпичик, чанасын да тартыб, арбаздан чыкыгъанында, джангы къар джим-джим джылтырай эди, кеси да гъыж-гъыж эте.

Нёгерчиклери бла бирге кирпичик кёб ойнады джангы къарда. Юйге кетерге заман болгъанында уа, къол къабчыкъларын тас этгенин эследи да, мыдах болду. Изледиле – табмадыла. Экинчи кюн да изледиле, алай а, акъ къарда акъ къол къабчыкъланы эслеген алай тынч тюл эди. Табмадыла. Табмадыла да, унутдула да къойдула. Джангыз кирпичик хар кимге соруб айланды:

– Къоянчыкъ, мени акъ къол къабчыкъларымы кѣргенмисе?

– Огъай, кирпичик.

– Эрленчик, мени къол къабчыкъларымы кѣргенмисе?

– Огъай, огъай! - деб, эрленчик секирди да кетди.

– Бѣрючюк, мени къол къабчыкъларымы кѣргенмисе?

– Огъай, шохум.

– Тюлкючюк, сен а кѣргенмисе?

– Огъай, джанчыгъым.

– Алай-алай эте, кирпичик кѣб айланды. Ахырында уа: «Да сора ким кѣргенди да?!» – деб, джылаб огъуна къойду. Джылай-джылай кетди да, эсине айючюк тюшдю. «Анга уа сормагъанма!» – деб, чабыб, айюню кюркесине джетди. Айючюк джукълаб эди. Алай кирпичик ол сагъышдан узакъ эди да, олсагъат огъуна айючюкню уятыб:

– Къол къабчыкъларымы кѣргенмисе, айючюк? – деб талакъ солуу эте, сорду.

– Не къол къабла-а-а?! – деб, айючюк джукъу арасында, иги да уянмай, джыламсырады да, кирпичикни бир джанына тюртюб къояр умут этди. Алай а, кирпичикни ийнелери къолун ачитханларында уа, нени да унутуб, уллу къычырыб джылады. Ачий тургъан къолун олсагъат огъуна ауузуна сугъуб, эмиб башлады. Алай этсе, ачыгъаны сѣлейгенча кѣрюне эди анга. Кирпичик, аны къычырыгъындан илгениб, къачыб кетди. Айючюк а джылай-джылай, джукълаб къалды, аякъчыгъын да эме. Андан бери айючюкле алай джукълайдыла, дейдиле.

Кирпичикге уа аммасы джангы къол къабчыкъла да эшгенди – къызылчыкъла, къарда тас болсала, узакъдан огъуна кѣрюнюрча. Алай а кирпичик аланы алай бек да суймейди. Энтда ол эртде тас болгъан акъ къол къабчыкъланы излегенлей айланады, дейдиле, джерге къарагъанлай. Сиз аланы эсеген-зат этсегиз, кирпичикни къууандырмай къоймагъыз.

Хому?

Ана тилим
Суююнчлени А.

Джаным-тиним –
Ана тилим,
Сенден алдым
Окъуу-билим.

Ана тилим –
Тийген кюнюм.
Сени бла айтсам,
Уллуд кёлюм.

Тас болгъан намыс
Занкишилени З.

Джай чилле. Бир къолу бла сыртында къапчыкъны бучхагъындан тутуб, гулоч таягъына таяна, терлегени да чал сакъалын джибите, бир къартчыкъ шош-шош атлай, джолну энгишге келеди. Аны ызындан, эки къолун да хурджунуна сугъуб, джашчыкъ джетеди. Ол: «Къара бу аман къартчыкъгъа! Быллайла нек джашай болурла, бу къапчыкъдагъын да не этеди?» – деб ойлады. Сора:

– Ата, не кёлтюрюб бараса? – деб сорду.

Къартчыкъ, бёркюн кёзлеринден ёрге кёлтюрюб:

– Бу джолну озуб, намысларын тас этгенлени намысларын джыя кетиб, къапчыкъ бла юйге кёлтюрюб барам, – деди.

Джашчыкъ аппаны юсюнден хапарны анасына айтды.

– Сен ол аппагъа салам бергенми эдинг? – деди анасы.

– Огъай.

– Джюгюн кёлтюрюрге уа болушханмы эдинг?

– Огъай.

– Да сора сени намысынг да ол къартчыкъны къапчыгъына тюшгенди. Сен да намысынгы тас этгенсе.

Намысны ызына алыр умутда, джашчыкъ аппагъа келди.

– Салам алейкум, аппа, къалай тураса? – деб джарыкъ саламлашды ол. Аппа джашчыкъны саламын алыб, кеси олтургъан шиндикни бош этиб:

– Олтур, ашхы улан, – деб шиндикни кёргюзтдю.

– Огъай, аппа, сен къартса, къартха уа намыс этерге керекди, – деб джашчыкъ унамады. Джумушун да айтды.

– Кёзлеринги джумуб, онг къолунгу джумду-

рукъ эт! – деб, буюрду аппа. – Энди намысынгы къол аязынга салайым, тюшюрген-иш этерсе! – деб джашчыкъны юйюне ашырды.

Джашчыкъ, намысын табханына асыры къууаннгандан, аякъ тюбюнде чёб сынмай, чабыб юйге келди.

– Намысымы табыб келеме, – деб къол аязын ачыб, анасына ма десе – бир зат да джокъ.

– Энтда да тас этдим, – деб джашчыкъ мыдах болду. – Бармакъ орталарым бла тюшген болур, – дей, сагъышха къалды.

– Джашым, намыс кёзге кёрюнмейди, аны адам кесини ариу къылыгъы бла табады, – деб ангылатды анасы.

Ол кюнден бери джашчыкъ намысына ышанмай, кесинден уллуну сыйлай, гитчелеге болуша, адебли, ариу къылыкълы джаш болуб, бизни школда джетишимли окъуб турады.

Джангкъоз чыкъды Тотур айда (халкъ айтыу)

Джангкъоз чыкъды Тотур айда –
Сууукъ айда.

Къарны хорлаб, джерни джырыб,
Сууукъ айда.

Ай къууанды, кюн джарыды
Сууукъ айда,

Джер джашнады, къарыу алды
Тотур айда – сууукъ айда.

**Къоянланы эринлери джырыкъ
нек болгъанды?**
(халкъ айтыу)

– Дунияны башында бизни къоркъутмагъан, биз къоркъмагъан бир зат джокъду. Быллай бир инджилиб,

къоркъуб джашагъандан эсе, джашамай къалгъан кёб да игиди. Андан эсе, келигиз, барыбыз да бир джерге джыйылайыкъ да, башыбызны бир уллу кёлге атайыкъ да къырылайыкъ, – деб оноулашхандыла къоянла.

Айтханларыча, кёл джагъагъа джыйылгъандыла, бир сафха тизилгендиле.

Алгъы бурун тамада къояннга чынгаргъа тюшгенди чёб. Чынгаргъа тебрегенлей, къамишлени ичинден бир макъа «бакъ» деб кёлге чынгагъанды.

Къоян илгениб: «Тохтагъыз, аланла, бизден къоркъгъан да барды!» – дегенди.

– Къайда, къайда? – деб, къоянла уллу кёлню джыгъасына басынсала, къамишлени ичинден макъала, «бакъ-бакъ» дей да, суугъа ташая башлагъандыла. Къоянла барысы да аны кеслери кёзлери бла кёргендиле. Ол кюнден сора къоянла:

– Бизни орнубузгъа макъала башларын суугъа атдыла. Биз бош джангылгъанбыз, дунияда бизден къоркъгъанла да бар кёреме. Башны суугъа атханны сагъынмайыкъ! – дегендиле.

Ол кюн къоянла асыры бек къууаннгандан, асыры бек кюлгенден, эринлери джарылыб-джарылыб, джырыкъла болгъандыла, дейдиле.

Джаз

Къаракетлени Ю.

Акъ булутла тизиле,
Тау башындан къарайла,
Джазгъы джелле сыртлада
Хансчыкъланы къозгъайла.

Къар тюбюнден ышара,
Джангкъозчукъла чыгъалла,
Къарла эриб, тауладан
Ёзенлеге агъалла.

Нюрюн төге хар джерге,
Кюн таякъла тиелле.

Чат да, ёзен да къалмайын
Джашил кийим киелле.

Къууанчлы болуб чыпчыкъла
Тюрлю-тюрлю джырлайла,
Мийик чыгъыб, хауада
Тохтамайын ойнайла.

Кенг тюзледе, гюрюлдей,
Тракторла ишлейле.
Къозучукъла, макъыра,
Аналарын излейле.

Чыкъыр-чыкъыр, Генджахан (тилбургъуч)

Чыкъыр-чыкъыр, Генджахан,
Улакъларынг макъыра
Эчкилерин чакъыра.
Согъа эсенг, сокъ,
Сокъмай эсенг, къой,
Бет теринги сой,
Чабыр эт да, кий,
От джагъагъа ий.

Онбеш, онбеш, онбеш (санау)

Онбеш, онбеш, онбеш
Сен санасанг да – онбеш,
Мен санасам да – онбеш,
Сюйсенг, сана, сүйсенг, къой,
Онбешди да онбеш.

Сакъла, кесме
Шахмурзаланы С.

Сакъла, кесме!
Терек бизге алтынды.
Сакъла, кесме!
Иссиликге салкъынды.
Тереклени
Орнатайыкъ ёмюрге.
Джашилленир,
Нюр чачылыр элlege.

Ана тилим
Боташланы А.

Ана тилим -
Джаным-тиним,-
Сенсе, – дейме
Джарыкъ кюнюм.
Джаным-тиним -
Ана тилим!
Уллуд сеннге суймеклигим,
Халкъым берген саугъамса сен,
Сеннге база, ёсеме мен.

Ит
Абайханланы Н.

Сакъды кечеде-кюнде,
Тону барды юсюнде,
Ай бла кёкню тюбюнде,
Джашайд печсиз юйюнде.

Хазна кирпич къакъмайды,
Хатасызны къабмайды.
Стауатны сакълайды,
Гудучуну къаблайды,
Хатачыны талайды, –
Итни борчу алайды.

Сары этекли Сатыкеч (халкъ таурух)

Бир къызчыкъны гинджилерини ичинде Сары этекли Сатыкеч деб бир гинджиси болгъанды. Бир кюн къызчыкъ, эшикде ойнай туруб, юйге киргенди. Гинджилерин барын да алгъанды, Сары этекли Сатыкечни уа унутханды да къойгъанды. Сары этекли Сатыкеч ёпкелегенди да къызчыкъдан кетгенди.

Бара-бара, ёгюз кюте тургъан бир джашха тюбегенди.

– Къайры бараса, къууурма къатынчыкъ? – дегенди ол джаш.

– Къууурулгъун, джыйырылгъын, къарт къатыннга буюрулгъун! Мен къууурма къатынчыкъ тюлме. Сары этекли Сатыкеч деген ариу гинджи менме! – дегенди.

– Къайры бараса, Сары этекли Сатыкеч?

– Кесиме эр излей барама.

– Меннге кел да къалсанг а!

– Баргъан кечемде не соярсa?

– Ёгюз соярма.

– Ичин-башын кимге этдирирсе?

– Сеннге этдирirme.

– Гырт-гырт, сеннге уа ким барлыкъ эди?!

Андан озуб, Сары этекли Сатыкеч бир къойчугъа тюбейди.

– Къайры бараса, къуурма къатынчыкъ? – дегенди ол джаш.

– Къуурулгъун, джыйырылгъын, къарт къатыннга буюрулгъун! Мен къуурма къатынчыкъ тюлме. Сары этекли Сатыкеч деген ариу гинджи менме! – дегенди.

– Къайры бараса, Сары этекли Сатыкеч?

– Кесиме эр излей барама.

– Меннге кел да къалсанг а!

– Баргъан кечемде не соярсa?

– Къой соярма.

– Ичин-башын кимге этдирирсе?

– Сеннге этдирirme.

– Гырт-гырт, сеннге уа ким барлыкъ эди?!

Андан да кетеди Сары этекли Сатыкеч.

Хунадан бир чычханчыкъ къарайды да: «Къайры бараса, «Сары этекли Сатыкеч» деген ариу гинджи?» - деб сорады.

– Кесиме эр излей барама.

– Меннге кел да къалсанг а!

– Баргъан кечемде не соярсa?

– Къурт соярма, къамыжакъ соярма.

– Ичин-башын кимге этдирирсе?

– Джумушчуларыма этдирirme.

Сары этекли Сатыкеч чычханчыкъны барындан да игиге санайды да, барады да къалады.

Бир кюн чычханчыкъ, Сары этекли Сатыкечни арбагъа миндириб, базаргъа барады. Бир юйню гёзенине джетгенлей, аны тонаргъа эсине тюшеди.

– Сен былай олтуруб тур, мен бир бышлакъчыкъ, азыкъчыкъ алыб чыгъайым, – дейди да гёзеннге киреди. Сары этекли Сатыкеч сакълайды-сакълайды, чычхан-

чыкъ келмейди. Джангур джаууб башлайды. Сары этек-
ли Сатыкеч кычырады:

– О киши, келе эсенг, кел,
Къурау арбанг ууалды,
Къонгур ёгюзлеринг джыгъылдыла,
Къаракъаш къатынынгы суу алды!

Дагъыда келмейди чычханчыкъ. Сары этекли Саты-
кеч излей барса, чычханчыкъ багушда ёлюб тура...

- Джарлычыкъ къабханнга тюшгенди да, ёлгенди да
къалгъанды. Аны да чыгъаргъандыла да эшикге атхан-
дыла, - деб джылагъанды Сары этекли Сатыкеч.

Сора Сары этекли Сатыкеч, мен терс болгъанма деб, ол
кыызчыкъгъа къайтыб баргъанды.

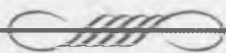
Наз терекчик

Ёзденлени Р.

Бийче кибик, сюелед
Наз терекчик талада.
Санай болур ол кесин
Эм ариугъа таулада?

Аяз къакъса, башчыгъын
Ары-бери чайкъайды;
Кукалана, къол булгъай,
Булутла бла ойнайды.

Джазны джашил чепкенин
Къаблагъанды юсюне:
«Менден субай джокъду!» – дей,
Ёхтемленед кесине.

«Айбатлыгъым кемсизд!» – дей,
Кюннге, Айгъа махтанад.
Къышда аны кёргенни
Джашил джазгъа къайтарад.

ОКЪУУГЪА ХАЗЫРЛАННГАН КЪАУУМ

Ой, Аймёлек, Аймёлек (тилбургъуч)

Ой, Аймёлек, Аймёлек,
Джыйылгъанбыз бир бёлек,
Ойнарыкъбыз бир кесек,
Сырт юсюнден тал керек,
Къурманлыкъгъа къой керек,
Къобузчу джокъ, той керек.
Бизни элде уллу той,
Эл башында бёлек къой,
Къашха къойну тут да сой.

Кёсе бла джашчыкъ (халкъ таурух)

Эртде-эртде бир элде бир кёсе тирменчи болгъанды. Ол хаман тирменнге келген адамланы алдаб, унларын алыб тургъанды. Бир кюн анга бир джашчыкъ бир кесек будайчыкъ кёлтюрюб келгенди. Кёсе джашчыкъны келгенине бек къууаннганды. Бу джашчыкъны келтирген будайчыгъын барысын да алырма алдаб, – деб кёлүне келгенди.

Ол джашчыкъны будайын эрлай тартдырыб ун этгенди да: «Кел, бир кесек гырджынчыкъ этиб ашайыкъ, сени унчугъунгдан татлы гырджын боллукъ эди», – дегенди. Джашчыкъ анга разы болгъанды.

Сора кёсе гырджын этиб тебрегенди. Ол, бир унну кёб къуя, бир сууну кёб къуя келиб, джашчыкъны унчугъун

саулай да булгъаб, бир уллу гырджын этгенди да, бишириб тепсиге салыб, джашчыкыгъа айтханды:

– Джашчыкъ, энди сени унчугъунг джангыз бир гырджын болгъанды. Гырджынны къалай юлеширге билмейме. Кел, энди алдашайыкъ да, ким бек алдаса, гырджын саулай да аныкыды, – дегенди.

Сора джашчыкъ да:

– Алда сен алгъы бурун, – дегенди тирменчиге. Тирменчи къадалыб алдаб башлагъанды:

– Тюнене арба бла отун келтирирге чегетге баргъан эдим. Арбама отун джюклеб, ызыма айланыб тебрעדим да, тик ёргеге атым тарталмай къалды. Сора, энди, къалай этейим деб, тегерегеме къарадым. Къарасам: бир уллу къумурсханы кёрдюм. Сора къумурсханы тутуб арбагъа джекдим да, ол тартыб арбаны тикден чыгъарыб кетди, – деб бошаб, кёсе джашчыкыгъа сёз береди. Сора джашчыкъ:

– Мен иги алдай билмейме. Андан эсе, тюзюн айтайым, – дегенди да хапарын айтыб башлагъанды. – Бюгюн, ол сен гырджын бишире тургъан сагъатда мен ойнай-ойнай, алай сыртха чыкыгъан эдим. Аллыма бир къоян чартлаб чыкыды. Уруб къоянны ёлтюрдюм. Ичин ачыб къарасам, ичинде бир гитче кюбюрчюк тура. Кюбюрчюкню ичин ачыб къарасам, ичинде бир къагъыт бар. Къагъытчыкыны ичин ачыб къарасам: «Кёсе кёб ары-бери демесин. Гырджын джашчыкыныкыды», – деб джазылыб тура.

Джашчыкъ, кёсени хорлаб, гырджынны да алыб кетгенди.

Къач *Хубийлени О.*

Саргъаласа, хурметли джер,
Кюйюз киби к чегетде.
Тыялмайын чапыракъларын,
Чайкъалалла терекле.

Шоркъалы къобан, таркъая,
Джагъаларын ачады.
Алтын кюн да, ашыкъгъанча,
Замансызлай батады...

Берекетли, туугъан джерим,
Сюеме хар чагъынгы, -
Юйюрюнге кенг джайгъанса
Огъурлу къучагъынгы.

Юлгю ал *Ёзденлени Р.*

Кишиу-кишиу, киштикчик,
Сюед болса кирсизчик.
Хаман джууад бетчигин,
Юлгю алчын, тенгчигим!

Улакъ-улакъ, улакъчыкъ,
Кука салпыкъулакъчыкъ.
Ашаб къояд ашчыгъын,
Къалма артха, джашчыгъым!

Кючюк-кючюк, кючюкчюк,
Акъбоюнчукъ, тюлкючюк.

Батырчыкъды добарчыкъ,
Анга уша, балачыкъ!

Къоянчыкъны озарса,
Айючюкню джыгъарса.
Сен – джюреги Аламы.
Баласыса Адамы!

Азат этиу
Кечерукъланы Б.

– Аття, бери къарачы:
Тутдум чыпчыкъ баланы!
Аш-суу бериб, ийнакълаб,
Багъарыкъма мен аны.
Юйюбюзде турлукъду,
Меннге нёгер боллукъду.
– Ай, аперим, аперим,
Сейир джанны тутханса!
Алай а, ал эсинге,
Бир затны унутханса:
Бу баланы анасы
Джылай, сарнай болурму,
Юйюн-кюнюн тансыкълаб,
Бу да мыдах турурму?
Атасыны сёзюне
Джашчыкъ къулакъ иеди,
Кёзюн алмай чыпчыкъдан,
Терен сагъыш этеди...
Къолчукъларын ачханлай,
Чыпчыкъ учуб кетеди...

КЪЫЗЫМ-КЪЫЗЫМ...
(булджутуу оюн)

КЪЫЗЫМ-КЪЫЗЫМ, КЪЫЗ ТАНА,
Джюрюй эди джюз тана,
Джюзюсю да - акъ тана,
КЪЫЗЫМ келе, махтана.
КЪЫЗЫМ-КЪЫЗЫМ, КЪЫЗ ТАНА,
КЪЫЗЫМА келир джюз тана.

КЪЫЗЫМ-КЪЫЗЫМ, КЪЫЗДАРИЙ,
Джюзюсю да – къанадир,
Белги аты – акъ аджир.
КЪЫЗЫМ-КЪЫЗЫМ, КЪЫЗ ДАРИЙ,
КЪЫЗЫМА бузарма джюз дарий.

Орайда
(халкъ таурух)

Бек эртделеде бизни таулада бек сейир, тюрлю ишле болгъандыла. Къарт адам джашаб бир заманнга джетсе, аны къаядан атыу да – къаты ишлени бири. Къарт, джараусуз адам элге кыйынлыкъ келтиреди деген оюмдан болгъанды ол. Аллай бир къартны джашын элни тамадалары чакъырыб: «Атангы заманы джетгенди, кыйгъысын кёр», – деб билдиргендиле. Джаш ол джыйылыудан мыдах болуб кыйтханын кёруб, атасы, къарт киши:

– Нек мыдахса, джашым? – деб кыйгъылы соргъанды.
– Атангы къорат, болду джашагъаны, деб тохтагъандыла...

– Мени ёлмезими сые эсенг, – дегенди атасы, – мени къаядан атаргъа деб алыб кетгенингден сора, дорбунла-

ны биринде кѡюб кетерсе. Ким биледи, кѡб бармазма мен да...

Джаш, элни буйругъундан таймазгѡа кюрешсе да, атасыны джашарын сѡюуб, аны элтиб дорбуннга джашырыб кѡайтханды. Заман-заманы бла азыкѡ элте тургъанды. Бир джолда кѡарт:

- Не хапар элден, джамагъатдан? – деб соргъанды.

- Ач джыл болгъанды да, атам, эркек мал кѡоймай кесгенбиз. Энди кѡачда кѡойлагѡа кѡошаргѡа кѡочхар джокъду... – дегенди.

- Алай эсе, кѡойланы былтыр эл кѡочхар джыйылгъан орунга уруб, анда джатдырыгъыз.

Джаш атасы айтханча этдиргенди элге, не сейир эсе да, кѡойла джазгѡа тѡлю бергендиле.

Дагъыда бир замандан джаш атасына:

– Къургъакъ, аман джыл болуб, энтда элибизге ач къыйынлыкъ киргенди да, мюрзеуге урлукъ къоймай бошагъанбыз, сабанла салынмай къалыб кетедиле, – деб, аман хапар айтханды. Атасы дагъыда юретгенди:

– Сабан ызладан келген джолланы эки джанын сюрюгюз, – деб. Элчиле ол джолланы джанларын сюрселе, кюз будай чыгъыб, экинчи джылгъа сау элге мюрзеу, урлукъ болуб къалгъанды. Ол заманда эл сагъаяды джашха.

– Сен бу акъылланы къайдан табдың? – деб соргъандыла тамадала. Ол да къоркъмагъанды да:

– Сиз къаядан атыучу къартладан! – деб таукел джууаб бергенди, атасын къаядан атмагъанын да айтханды.

– Биз аланы джардан атыб тургъанбыз, алай а ала кёре эдим не затны да билген, берекетни тутуругъу. Барыгъыз, алыб келигиз! – деб, буйрукъ бергендиле талай джашха. Ол къарт кишини аты Ойра болгъанды. Эркетгенден, джашла, аны ат аллына алыб: «Ойра, Ойраны алыб келебиз, ой, о-о-райда!..» – деб джырлаб келгендиле. Эл, ол акъыллы къартха уллу уча бла тюбеб, сыйын кёлтюртгенди.

Андан сора тау элдеде къарт адамны къаядан атыу кийик адет да кери болгъанды. Кёб джаш бирден: «Ойра, орайда!» – деб созуб, ариу айтыб келгенлери таб кёрюнген болур, андан сора келин алыб келгенде да алай джырлаб тебregenдиле да, Орайда къууанчны башы болуб къалгъанды деб, бурунгу къартладан былай эшитиучен эдим.

Келин алыргъа баргъан кюёу нёгерлеге къызны эрлай бериб къоймагъандыла, иги ашхы «Орайданы» айтдыртмай. Мен да аллай джерде кёб кере башчылыкъ этгенме. Къалай ариу бола эди, биреулен «Орайданы» созуб, талай джаш да эжиу этсе! «Орайданы» сёзлери олду-буду

дегенни да билмейме, хар келин алыб келгенни къууанч-
да кесини Орайдасы, сёзлери болгъанды, алайда огъуна
къурашдырылгъан. Сёзлени кёбюсю – келинчикге мах-
тау, сый, багъа бериу:

*Ой, ойра, орайда! Келгенбиз,
Бу юйюрге бир ариу къыз кёргенбиз,
Субай назлай, ариуд дейле санлары,
Нюр оюула салад дейле къоллары!
Ой, ойра, орайда! Орайда!
Тёгерекде оюн-къууанч хар къайда!
Бизни да бард илячинлей джашыбыз,
Келин, сени сакълай, къайнайд ашыбыз!
Ой, ойра, келинчик! Орайда!
Чыгъа эсенг, чыкъ, келинчик, сен, хайда!
Чыкъмай эсенг, джашны кёлюн къалдырдынг.
Сен, сакълата, ат беллени талдырдынг!*

Аймуш (халкъ таурух)

Эртде-эртде заманлада Аймуш деб бир сюрюучю бол-
гъанды. Ол мал-къой бла гитчелик, сабийлик кюнюнден
кюрешиб тебрегенди. Аймуш айланмагъан тау, суу къал-
магъанды. Арт джылларында ол Хурла кёлюн къатын-
да къош этиб джашагъанды. Аймушну бир сыбызгъысы
болгъанды. Къойлары ол сыбызгъыны тилин ангылаб,
Аймуш къайсы тёбени башына минсе да, тёгерегине ай-
лана, отлаб тургъандыла.

Сора къойларына бир къочхар чыгъыб, ичлеринде ай-
лана да ызына кире тургъанды. Аймушну юйю уа къа-
лайда эсе да башха джерде болгъанды. Бир кюн къойла-
рын джашына къойгъанды да юйюне кетгенди. Кетерге

тебрегенинде айтханды: «Бир кьочхар кёлден чыгъыб, кьойланы ичине кирсе, кьычыргъан-зат этме». Юйюне барыб, кече джатыб тургъанлай, бир тюш кёргенди да, секириб туруб тебрегенди.

Тургъан джерине келиб кьараса, кьойлары бары да кёлге кьюлуб бара. Артда баргъан бир кьойну юсюне миниб, Аймуш кеси да ол кёлге кириб кетгенди. Эндиге дери да, хар джаз сайын, Хурла кёлню башына джабагъыла чыгъадыла. Энди Аймуш анда кьой кютюб турады, дейдиле.

Эгизле

Джаубаланы Х.

Тик джерлени айыра,
Джигейлерин къайыра,
Ташдан ташха секире,
Чырпыланы кемире,
Ойнайдыла эгизле,
Бирчачыкъла - семизле.
Атларын а аланы,
Сагъыш эт да, сен изле.

Уммола келе-келе...

(тилбургъуч)

- Уммола келе-келе,
- Къайда, къайда келе?
- Туура тёшде келе.
- Туура тёшню неси бар?
- Арты-къурту, кеси бар,

Къаракъулакъ къозу бар,
Аман къысха тону бар,
Айланч-гыланч джолу бар.
– Тауукъ не табдынг?
– Гаккы.
– Не этдинг?
– Сатдым.
– Не алдынг?
– Баппу.
– Не этдинг?
– Къабдым.

Макъачыкъны тилеги
Ёзденлени Р.

Эшитемисе, балачыкъ!
Мен макъама, макъачыкъ.
Кёлчюкледе джашайма,
Къуртчукъланы ашайма.

Урма мени, таш атыб,
Къаллыкъма кёлге батыб!
Гюнах ишни этме сен,
Аллахны къулума мен!

Джокъду бюртюк зараным!
Тазады мени джаным,
Тюл эсем да айбатчыкъ.
Урма мени, балачыкъ!

Намыс
(халкъ таурух)

Эртде-эртде, тау элде бир къарт юйдегиси бла джашагъанды. Аны юй бийчеси, джашлары, къызлары, келинлери болгъандыла.

Бир кюн эртденбла эртде туруб эшикге чыкъса, терен къар джаууб тура. Къараса, арбазда джангы аякъ ызла юйден буруугъа барыб тура.

– Танг атмай бизни арбаздан ким кетгенди? – деб, къайгъылы болуб, ызланы юсю бла баргъанды.

Кёб баргъанды къарт. Ызла аны талагъа келтиргендиле. Алайда къалын итбурун кёкен ёсгенди. Ол ызла да кёкенни къатында бошала эдиле.

– Кимсе сен, – деб къычырды къарт, – таууш эт! Сен мени юйюмден чыкъгъанса да?

– Мен сени Насыбынгма, – деди кёкенден ауаз, – кетиб барама сенден. Алай а ызымдан джетгенингден ары, айт, не къояйым сеннге: мал, джер огъесе багъалы кийимле?

– Насыбым, сакъла мени былайда! – деб тиледи къарт, – мен юйге барыб юйдегим бла оноулашыб келейим.

Огъай демеди Насыб. Къарт юйюне ашыкъды, келген бушуудан хапар айтды. Юйдегиси кёб сагъыш этди, бир оюмгъа келелмеди. Юй бийчеси малны тилерге керекди дейди, джашла – джерни, къызла – багъалы кийимлени. Ахырында джаш келинчикге сордула:

– Намысны тилегиз, – деди ол.

– Тюз айтаса, къызым! – деб къууанды къарт.

– Тюз айтады – деб, юйдеги да разы болду.

Къарт ызла бла талагъа ашыкъды. Келди итбурун кёкенни къатына.

– Насыб, ал биргенге барысын да: джерни да, малны да, кийимни да! Бизни юйде джангыз намысны къой.

– Сен мени кѡлуму, аягъымы да байладынг, – деди Насыб.

– Намыс кѡайда болса, мен да андама. Энди мен сизден кеталмайма.

Кѡайтды Насыб кѡартны юйюне. Андан бери аны юйдегиси берекет бла тынчлыкѡда джашайды.

Юч тенгчикни хапары

Орусланы М.

Эртде-эртде бир чегетде джилекле джашагѡандыла. Ала да неле эдиле десегиз: кѡара наныкѡ, джилек, кѡы-

зыл шкилди. Дагъыда башха джилекле да ёсген эдиле, алай а бу ючюсю тенгчикле болгъандыла. Аны ючюн болурэди бир-бирчиклерин бек суйгендиле. Къара наныкъчыкъ бла къызыл шкилдичик кёкенчикле болгъандыла, джилекчик а хансчыкъча ёсгенди. Алай болгъанлыкъгъа, ушакъ этерлери келсе бир-бирин ариу эшитгендиле. Джилекчик бишиб башласа, джаякъчыкълары къыпкъызыл болуб къала эди. Асыры ариучукъдан, кеси кесинден уяла, джашил чапыракъчыкъланы тубюне бугъуб къала эди.

Къызыл шкилдичик экисинден да кесин ариугъа санай эди. Кёгетчиклери бишселе, гитче балийчиклеге ушаб къала эдиле. Кеси уа джай-къыш да джашиллей тургъанына бютюн да бек махтана эди.

Къара наныкъчыкъ а, къоркъакъчыкъ эди. Ким болса да алыб кетеди дегенден ийнечикле ёсдюре эди. Къызбайчыкъ болгъанлыкъгъа, ол да ариучукъ эди. Кёгетчиклери къызыл наныкъныкъыгъа ушай эдиле. Алай а бетчиги къарачыкъ эди да, аны ючюн анга чегетде къара наныкъчыкъ дей эдиле.

Бу джилеклени адамла бек сую эдиле, бишерлерин сакълаб тура эдиле. Иги да дейсе, ючюсю да – татлычыкъла, джумушакъчыкъла.

Вир кюн къарасала бир джашчыкъ четенчикни да алыб келе тура, джилекчикни бишген заманы эди.

– Ах, мен джарлы, ары бир къара, наныкъчыкъ, джилекчикни алыб кетедиле, – деди къызыл шкилди. Къара наныкъчыкъ бурулуб къарагъанында, джашчыкъ джилекчикге узала тура эди. Ол ариу талачыкъда дагъыда джилекчикле кёб эдиле. Тенгчиклерини кёгетчиклерин алгъаны ючюн а, экиси да джашчыкъгъа ачыуландыла. Алай а, не этсинле, къайсы джилекчикни да, не адамла алыб кетедиле, не чыпчыкъла неда джаныуарла ашайдыла. Экинчи кюн юч джилекчик да оноу этдиле. Къатларына киши келсе, чапыракъчыкълары бла кёгетчиклерин джашырыргъа. Ала сёлешиб да бошагъынчы биягъы джашчыкъ келди да къалды. Аны биргесине бир къызчыкъ бар эди. Къара наныкъчыкъ ийнечиклерин да тюз этиб, къатыма уа бир келчигиз, дегенча сирелди. Сёлеширге къоркъду, сабийле эшитирик эдиле. Алайда къызчыкъ къарнашчыгъы бла сёлешди:

– Таулан, биз бюгюн да джилекчикле джыяргъа керекбиз. Эшитдингми, къарт анняны айтханын:

«Эринмейин чегет джилекледен суусаб этиб ичириб турсагъыз, анагъыз дженгил сау боллукъду».

– Хо, тюз айтаса, Айшат, анабызны сау этер ючюн экибиз да тобукъланыб излейик, алай иги табарыкъбыз.

– Таулан, анам бизге ышаныб турамыды?

– Иги да, энди джыяйыкъ, заманыбыз азды, – деб, экиси да джыяйыб башладыла.

Таулан бла Айшатны ушакъларына тынгылаб тургъан джилекчикле сагъышлы болдула. Сора биринчи къызыл шкилди, ызындан да къара наныкъ бла джилекчик чапыракъчыкъларын кёлтюрюб, «биз былайдабыз» дегенча кёгетчиклерин ачдыла. Сабийчикле алагъа къууаныб, джилекчиклени четенчиклерине салыб, джыя-джыя, башха талагъа кетдиле.

Къар джауады
Хубийлени О.

Къар джауады, себелейди,
Агъартыб джерни,
Кюн джарытыргъа излейди
Ёзенни, элни.

Гюттю-гюттю тюшеди къар,
Ашыкъмайды ол.
Джабылгъанды тау, къая, тар,
Бегигенди джол.

Кюрт басса да белге дери,
Джаз джашнаб келир.
Мартдан атлаб, кюн къыздырса,
Буз да терк эрир.

Байлыкъ, Насыб, Акъыл
(халкъ таурух)

Бир джолда Байлыкъ, Насыб, Акъыл – ючюсю да – бир-бирлерине тюбеб, бир-бирлери бла ёчешиб, даулаш-хандыла.

– Сиз экигизден мен кючлюме, – деб, Байлыкъ кеси кесин кючлюге санагъанды.

– Насыб болмаса, байлыкъдан не хайыр?! – деб, Насыб да кеси кесин онглу кёргенди.

– Акъыл болмаса, Байлыкъ бла да, Насыб бла да киши хайырланаллыкъ тюлдю, – деб, Акъыл да кесин махтагъанды.

Ала ючюсю да бир-бири бла кёб даулашыб, джолгъа

чыгъыб кетгендиле. Кетиб бара, алларында, кесини бачхасын сюрюб, урлукъ ата тургъан бир джарлы кишиге тюбеб, аны къатында тохтагъандыла. Алайда Байлыкъ, аллына атлаб, эки къолун джайыб: «*Буюрама, сени сурген джеринге алтын чыкъсын!*» - дегенди. Ол алай айтханлай, бир такъыйкъаны ичине сюрюлген джери алтындан толуб къалгъанды.

Аны алай кѳргенлей, Акъыл да, кесини кючюн билдирир ючюн, джарлы кишини акъылын алгъанды.

Олсагъатдан джарлы киши чабыб барыб байгъа айтханды: «Мени джериме нартюх чыгъар орнуна ташла чыкъгъандыла».

Бай, сейирсиниб, джарлы кишини джерине барыб, бачхасын кѳргенлей, анга татлы тил бла: «Кел, экибиз бачхаларыбызны ауушдурайыкъ, мени нартюх чыкъгъан бачхамы сен ал, сени ташла чыкъгъан бачхангы мен алайым», – дегенди. Джарлы киши, къууаныб, бачхасын байгъа ауушдургъанды!

Бай, алтынны арба бла ташыб, юйюне элтгенди, джарлы киши уа, не этерин билмей, бир джерден тебмей, джер къазыб башлагъанды.

Алайда Насыб да, кесини кючюн билдирир ючюн, эки къолун джайыб, джарлы кишиге къараб: «Насыблы бол!» – дегенди.

Олсагъатдан джарлы кишини къатына бай саудюгерле келиб тохтагъандыла. Аланы бири джарлы кишиге къараб айтханды:

– Бизге тамадалыкъ этерге сенича бир адам табмай, излеб келе тура эдик. Энди сен бизге тамада бол деб тилейбиз.

Джарлы киши, не айтыргъа да билмей, башын къымылдатыб, разылыгъын билдиргенди. Олсагъатдан саудюгерле джарлы кишини сакъалын джюлюб, юсюне да

сыйлы кийимле кийдириб, бир ариу тору атха миндириб, орталарына салыб, биргелерине алыб кетгендиле.

Барыб-барыб, бир элге джетиб тохтагъандыла. Алай-да бир ариу къызы болгъан байгъа къонакъгъа баргъандыла да, саудюгерле, кеслерини тамадаларына байны къызын алыргъа деб, байгъа келечилик айтхандыла.

– Сизни тамадагъыз мени къызымы джарата эсе, мен бек разыма, – дегенди бай. Олсагъатдан байны джууукълары, тенглери джыйылыб, уллу къууанч этиб, байны къызын джарлы кишиге бергендиле.

Саулай эл джыйылыб, байны кюёуюн кёрюрге келгендиле. Кюёу а, сёлеширге сёзюмден джангылама деб къоркъуб, сёлешген адамлагъа джууаб къайтармай, тынгылаб тургъанды. Аны тынгылагъанына байны джууукълары къайгъылы бола башлагъандыла.

– Нек сёлешмейди бу? Бизни хыликке этерге умутму этеди? – деб, бай ачыуланнганды.

Ишни къармалгъанын кёрюб, Байлыкъ бла Насыб Акъылдан: «Джарлы кишини акъылын ызына бер», – деб, тилегендиле. Акъыл джарлы кишини акъылын ызына бергенди. Олсагъатдан эслеб, киши джыйылыб тургъан халкъдан сёлеширге эркинлик алгъанды. Бай анга сёлеширге эркинлик бергенди.

Ол, джыйылгъан халкъгъа къараб, айтханды: «Мени гитче заманымда бизни элге джау чабхан эди. Эркишиле бла бирге тиширыула да джаугъа къаршчы чыкъгъан эдиле. Аланы ичинде бир джигит къыз, эркиши кийим кийиб, эркишиле бла тенг атха миниб, джауну элибизден чыгъаргъынчы, тынчлыкъ табмай кюрешген эди. Мени тюненеден бери сёлешмей тынгылагъаным – бу къыз да аныча джигитмиди деб, къызны сынаб тургъан эдим. Мени терслигими кечигиз деб тилейме!

– Биз а сен бизни хыликкеми этесе деб тура эдик, –

деб, бай къууанганды. Олсагъатдан уллу той этгендиле.

Андан сора джарлы киши, саудюгерлеге тамада болуб, акъыллы оноу этиб, джарлылыкъдан да къутулуб, бир да мардасыз иги джашаб къалыб кетгенди.

Эртде биреу бар эди

(халкъ айтыу)

Эртде биреу бар эди,
Темир тиреу бар эди,
Таш тегене бар эди.
Къумурсханы къой этиб,
Къумгъа джайгъан бар эди,
Къарт атасын джаш этиб,
Къатын алгъан бар эди,
Къарт анасын джаш этиб,
Эрге берген бар эди,
Ёлген атны сау этиб,
Чарсха чабхан бар эди,
Къара сууну къайнатыб,
Къаймакъ алгъан бар эди,
Ёлген къушну сау этиб,
Эл сарнатхан бар эди.

Тейри къылыч

Абайханланы Н.

Тейри къылыч, кёпюрге,
Адам минмей - аяулу...
Юсюндеги кийимле -
Джети тюрлю бояулу.

Дарий джибек оюуну
Кёкде эниш кёргенсе.
Хар не тюрю бояуну
Табигъатха бергенсе.

Игилик
Хубийлени О.

Тас болмайды, унутулмаз игилик,
«Иги» деген атха миннген кибикди.
Аманлыгъынг унутулмаз кечилиб,
«Аман» деген джерге кирген кибикди.

Сосуркъа чарх оюнда
(нарт таурух)

Нарт батырланы арасында Сосуркъа асыры бек къаруулу болмагъанды. Болса да Сосуркъа джити акъыллы, уста малчы, батыр болгъанды. Аны ючюн нартладан Сосуркъаны сюймегенле болгъандыла, аны ёлтюрюр амал излегендиле. Ол мурат бла чарх оюн этерге оноулашхандыла.

Темирден бир уллу чарх джарашдыргъандыла.

– Чарх оюн боллукъду, ол оюннга къатышыргъа сюйген, чынгыл тауну къатына келсин, - деб билдиргендиле.

Кеслерине базгъан нарт джашла барысы да алайгъа джыйылгъандыла. Ары Сосуркъаны да чакъыргъандыла.

Оюн былай болгъанды: нартла чынгыл тауну башындан бек уллу, бек ауур, узунлугъу къычырым болгъан, джантау тегерегине джетмеген, темир чархны энгишге тёнгеретген заманда, биреулен тюбюнде туруб, тёнге-

реб келген чархны алгъа мангылайы бла, аны ызындан къоллары бла, бек артда уа кёкюреги бла уруб, ызына къайтарыргъа керек болгъанды.

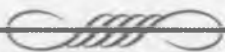
Оюн башланнганында башха джашла кеслерин сакълаб, алгъа чыгъаргъа унамадыла.

Аланы аман акъылларын билмей Сосуркъа алгъа чыкъды.

Сосуркъаны ёлтюрюрге кюрешген нарт къауумну джашлары тауну башына чыкъдыла, чархны да ары чыгъардыла. Сосуркъа тауну тюбуне барды, аякъларын къаты тиреди, мангылайын чарх келлик джанына айландырыб тохтады.

Чарх тёнгереб тебреди. Окъ атылгъанча, асыры терк келгенден ол от чакъдырыб, къаяланы оюб, ууатыб, ташланы ун этиб, тёнгереб джетгенлей, Сосуркъа, сюелиб

туруб, мангылайы бла уруб, чархны артха къайтарды. Экинчи кере уа къоллары бла къайтарды, ючюнчю кере кёкюреги бла уруб, къаяны башына чыгъарды. Нартла сейир-тамаша болдула. Оюнланы бошаб, джол бла кетиб баргъанлай, Сосуркъа бир алтын джюзюк табды. Аны алыб, хурджунуна салды. Юйге келиб, оюнда хорлагъаныны юсюнден хапарны бардырды. «Чарх мени къатмагъан тобукъларыма тиймесин ансы, ол оюн бла мени бир киши хорламаз», - дегенлей, джолда табханы эсине тюшюб: «Мен бюгюн ариу джюзюк табханма. Къарачы бери», - деб Сатанайгъа кёргюзтюрге умут этиб, хурджунуна узалды.

Сатанай: «Огъай, ол джюзюк тюлдю, сен джюзюк табмагъанса, сен кесинги башынга палах табханса», - деди Сосуркъагъа. Дагъыда: «Чыгъар да кёргюзт, къаллай джюзюк эсе да бир къарайым», - деди.

Сосуркъа аны чыгъарыб, Сатанайгъа кёргюзтеме десе, ол хурджунундан думп болуб тура. Ол обур эди.

Сатанай Сосуркъагъа былай айтды:

– Энди сен нартланы чарх оюнларына барсанг, эки аягъынгы да къыркъдырлыкъса.

Сосуркъа: «Бир заманда да къоркъуб, джукъдан артха турмагъанма. Мен андан къоркъсам, нарт тукъумну бети джоюлур, тамбла башыбызгъа джаулукъла къысыб, орамгъа алай чыгъарча боллукъбуз», - деди.

Сосуркъаны къоркъуулу, къарыусуз джери тобукълары болгъандыла.

Сосуркъаны дагъыда чарх оюннга чыгъарадыла.

Нартла энди чарх оюн былай боллукъду дейдиле: чархны тобукъла бла уруб, артха къайтарыргъа керекди.

Чархны тёнгеретгенлени ичинде Сосуркъаны хурджунуна тюшген обур да болгъанды. «Энди чархны эки тобугъуна тиерча джибермесегиз, аны къалгъан саны

бютеу къурчду, джукъ да эталлыкъ тюлсюз», – деб юретгенди ол.

Чархны джиберген нарт джашла: «Сосуркъа, энди то-букъларынг бла уруб тый», – деб къычырдыла.

Чарх аллындагъы къая джухланы оя, ташланы юз-мезча ууата, келиб Сосуркъаны бутларына тийди. Сосур-къаны эки тобугъун сындырды. Чархны тёнгеретгенле аны алайда къоюб кетдиле.

Алайгъа учуб бир уллу къуш келди.

Сосуркъа андан: «Сатанайгъа бар да мени былай болуб тургъанымы айт. Аны этсенг, санга нартла суйген ашы-нгы ашатыб, дунияда алай къубултуб джашатырла», – деб тиледи.

– Бармам. Сен чегетде джаныуарланы къырыб, манга бир аууз къабын къоймай алыб кетиучюнгю унутханмы этгенсе, джигит Сосуркъа? – деб джууаб этди. – Сен бы-лайда ёлсенг манга аш боллукъса, – деди.

Аны ызы бла къоян келди. Сосуркъа анга: «Къоян-чыкъ, сен да джаныуарладан къоркъуб айланыучу бир джарлыса. Барыб нартлагъа мени былайда бутсуз болуб тургъанымы айт, мен сени джаныуарладан сакъларма», – дегенди.

– Огъай, мен къоркъгъан этеме. Бёрю ызымдан дже-тиб ашаб къояр, – деб, алайдан къачыб кетгенди.

Бек ахырында кёгюрчюн келди. «Къанатлыланы бек сыйлыларынданса сен, мени тобукъсуз болуб тургъаны-мы барыб Сатанайгъа билдир», – деб тилегенди Сосур-къа.

– Мен сизни алтын алмала битген терегигизге къонуб, алмаларын джерге кёб кере агъызгъанымда да сен мени садакъ бла атмагъанса. Сен нарт батыр Сосуркъа болгъа-нынгы мен билеме, – деб кёк кёгюрчюн джелден эсе терк учуб Сатанайгъа джетди:

– Төгюледи, ёзен къандан толгъанды, къанатлыла джубанадыла аны къанындан.

Къуртха Сатанай Сосуркъаны къатына мычымайын джетгенди. Аны джаралы тобукъларын тили бла джа-лагъанды, ууалгъан тобукъ сюеклерин бирге джама-гъанды. Сора биргесине нарт элlege алыб кетгенди.

Бирден – билеу (санау)

Бирден – билеу,
Экиден – эгеу,
Ючден – ючкюл,
Тёртден – тёнгек,
Бешден – бешик,
Алтыдан – ашыкъ,
Джетиден – къашыкъ,
Сегизден – сенек,
Тогъуздан – токъмакъ,
Ондан – оймакъ,
Буздан – таймакъ,
Абил билим,
Чыкъсын тилинг.

Ой, юшюдюм-юшюдюм (тилбургъуч)

Ой, юшюдюм-юшюдюм,
Таудан алма тюшюрдюм,
Алмачыкъны къабдыла,
Манга зыгыт атдыла,

Ол зыгытха базама,
Бу зыгытха базама,
Терен уру къазама:
Аны ичинде беш эчки,
Беш эчкини улагъы,
Къазан сютно къаймагъы.
Къазан отда къайнайды,
Умар ашыкъ ойнайды,
Умар кетди отуннга,
Къаргъа битди бутума,
Къаргъа тюлдю, къамишди,
Бачхаларым пиринчди,
Он бармагъым кюмюшдю,
Ал тишлерим хымишди.

Ёрюзмекни къызы
Агунда бла Къарашауай
(*нарт таурух*)

Нарт Ёрюзмекни дунягъа айтылгъан ариу къызы Агунданы кёб нарт джигитле тилегендиле. Агунданы ёчге салыб, уллу чаришле этгендиле. Кишиликлерин кёргюзтюр ючюн эришиб, къоркъуулу джортуууллагъа баргъандыла. Тутушуу, секириу, къол таш атыу оюнла этиб ёчешгендиле. Малыны кёблюгю джерни юсюн джабхан, ёхтем, бай Шырдан да Агунданы тилегенди. Болса да, гаккыны ичинде тюк излегенча, айтылгъан Агунда аладан бирин да бюсюремегенди.

Нарт джигитле къарагъан кёзню кесине тартыб къоярча, кеслерин джарашдырыб джюрюгендиле. Ала Къарашауайны пелиуан кишилигин сезалмагъандыла. То-зурагъан юс кийими бла зыккыл ат керегине къараб,

сансыз этиб тургъанды-
ла. Къарашауай кеси да
омакълыкъны суюген
неда керексиз джерде ёз
башына дараджа излеб
кюрешген адам тюл эди.

Агунданы анасы билгич
Сатанай Къарашауайны
айырма пелиуан кишили-
гин иги билгенди. Айтыл-
гъан къызы Агунданы бе-
риб Къарашауайны кесине
кюёу этерге да суюгенди.
Алай а ачыкъ айтыргъа
базмагъанды. Таб заман-
ны сакълаб тургъанды.
Къызы бла бирге тубетиб
муратын билирге да сую-
генди.

Къарашауай сыбыз-
гъыгъа суу уста болгъанды.
Пил сюекден ишлениб ата-
сындан къалгъан сыбыз-
гъысы болгъанды. Кюн-
лени биринде факъырча
кийиниб, нарт элледен сы-
бызгъысын согъуб айланн-
ганды. Ол сыбызгъыны
тартыб тебресе, адамла кёз
къакъмай къарагъанды-
ла. Солумай тынгылагъа-
ндыла. Ким болгъанын
билмегендиле. Джарлы-

ды деб садакъа бергенлерин алыргъа унамагъанды. Айлана, къыдыра Агунданы элине баргъанды. Сыбызгъы согъуб, халкъны къалдырмай юсюне джыйгъанды. Нартла тамаша этиб тынгылагъандыла. Андан-мындан да къызла саугъала келтириб бергендиле. Ол бирин да алыргъа унамагъанды. Ол кёзюуде аны Къарашауай болгъанын джаппа-джангыз Сатанай билгенди.

Сатанай олсагъатдан Агунданы юйге чакъырыб:

— Ол сыбызгъычы Къарашауайды. Отоуну иги джарашдыр да, аны юйге чакъыр. Бирге олтуругъуз. Кесинге шагъырей эт! Ашхы хант джарашдырыб сыйла, сора муратын бил! — деди.

Агунда аны эшитгенинде бек суююндю. Олсагъатдан отоуну бек ариу джарашдырды. Кеси да омакъ кийинди, отоуну ичинде учхан къара чибинле аны къатында мор, джашил, сары кёрюндюле. Ызы бла, чакъырыб, кел деб, Къарашауайгъа адам джиберди.

Чакъырылгъан къонакъ келди. Агунда бла саламлашды. Сыбызгъысын терезеге салыб, эшик артында шиндикге олтурду.

– Къонакъ, төрге ётүб олтур! – деди Агунда.

Къарашауай унамады.

Шапа къой мыллыкны бишириб, бютеулей сай табакъгъа салыб келтирди. Къарашауай джугъун да къоймай ашады. Ызы бла: «Суусабма, бир ичер зат келтиригиз», – деди.

Агунда кесини къолу бла берирге суюб, Ёрюзмекни джыккырда джыллыкъ бозасындан бир гоппанны келтириб берди.

– Энтда келтир, – деди Къарашауай.

Дагъыда келтирди. Аны ичиб бошагъанлай, дагъыда тиледи. Дагъыда келтирди. Алай эте джыккыр бозаны ичиб тауусду.

– Энди джокъмуду? Къанмагъанма, – деди.

– Къалгъанын энди келиринге къойгъанма, – деб джууаб берди Агунда.

– Да, «Асырагъан артха асыу» дегендиле. Ашхы юй бийче боллукъса, сау бол! – деди. Аш бошалгъандан сора ушакъ башланды.

– Къонакъ, сен сыбызгъыгъа уста кибики, джырларгъа да уста болурса, бир джырласанг а, тынгыларгъа сую эдим, – деб тиледи Агунда.

– Огъай, мен джырлай билмейме. Джыр бла айтырыгъымы сыбызгъы бла айтсам да ангыларыкъса, – деб былай айтыб сокъду:

Ата юйюнг ашхы юйдю,
Болса да, туюбу чунгурду.
Башы да таб джабылгъанды,
Алай оджагъы къынгырды.
Эшигине да сёз джокъду,
Бираз къыйсыкълыды, тарды.

Чюйре салыннганды ансы,
Терезелери да барды.

Агунда Къарашауайны чурумларына былай джууаб къайтарды:

Оджакъ къынгыр болса да,
Тютюн къынгыр чыкъмайды.
Юй тюр чунгур эсе да,
Джюрюгенни джыкъмайды.
Эшик къыйсыкъ болса да,
Къонакъ-тюшюн киреди,
Терс салыннган терезе да,
Кюн джарыгъын береди.

Къарашауай секириб турду. Сыбызгъысын алды.

– Берекет берсин, сау бол! – деб саламлашыб, Гему-дагъа миниб кетеди.

Сатанай Агунданы чакъырады.

– Не болдугъуз, не айтды? – деб сорду.

Агунда аны сёзлерин, кесини джууабын да айтды. Ол заманда Сатанай сокъуранды.

– Ыхы, биз джангылыч иш этгенбиз, – деди.

Къонакъны намысын кёрюб, адетдеча, олтургъан джерине барыб саламлашмагъанбыз. «Юй тюрю къынгырды», – деб аны ючюн айтханды. Джангыз бир къонакъны суусаб бла къандыралмагъанбыз. «Оджакъ къынгырды», – деб аны ючюн айтханды. Джууукълукъ джюрютген адет бла юйюнден чакъырмай, къонакълыгъында чакъыргъанбыз. «Эшик къыйсыкъды, тарды», – деб аны ючюн айтханды. «Эки терезе да чюйре салыннгандыла», – деб а, экигиз бир юйюр боллукъ тюлсюз да аны билдиргенди.

Сатанай Къарашауайны кюёу этиуден тюнгюлдю. Булутла басылдыла, кёк кюкюреди, от да чакъды, джауум а джаумай, аязыб къалды.

Эринчек джашчыкъны тарыгъыуу
Ёзденлени Р.

1

Сууукъ къышны тебериб,
Джаз киргенд элге.
Бачхалада къар эриб,
Сингнгенди джерге.

Суудан тоюб, кеф болгъанд,
Джылыннганды джер.
Къыш джукъудан аязыгъанд
Бюгюн бизни эл.

2

Уллу, гитче киргенле
Бирден бачхагъа.
Баразала этгенле,
Гардош салыргъа.

Мени келед ойнарым,
Сюймейме ишни!
Гардош салыр заманым
Къайда бард мени?!

Баразагъа ийилсем,
Арыйды белим.
«Белим арыйды!» – десем,
Кюледи келин.

Атам къарайд огъурсуз,
Меннге чамланад.

Болма – дейди, – болумсуз!
Ауузу «от чагъад»!

«Ишлемеген тишлемейд!» –
Деб, урушад акка.
Ол кеси уа ишлемейд,
Урушса да манга!

«Нек ишлемейсе?» – десем,
«Къарт болгъанма», – дейд.
«Ол чуруммуд да!» – десем,
Таякъ бла сермейд!..

Къача кетиб аладан,
Анама барсам:
«Айыбды адамладан,
Бюгюн бош турсанг», –

Дейди, меннге анам да,
Бере челекни...
Аккам, анам, атам да,
Суймейле мени!

Бир кесекден, мен ёссем,
Аккача болсам,
Ма кёрюрле ишлесем,
Чырт гардош салсам!

Билчи, къайсы заманды?

Биджилени А.

Къар эриди, джер ачылды.
Кёк кюкюреб, суу чачылды.
Кюн къыздырыб, джер юсюне
Джап-джашил кырдык джайылды.

Сабанчы да джерни сюре:
«О-обах, о-онг къайт», - деб барады.
Гардош салыб, урлукъ чачыб,
Битерине къууанады.

Къарашауай бла эмегенле

(нарт таурух)

Айтыугъа кёре, нарт Къарашауай Къобан ёзенде Те-
берди суу Къарачай суугъа къошулгъан джерден узакъ
бармай джашагъанды. Чууана аны эм бек джаратхан, эм
бек суйген джери болгъанды.

Кюнлени бир кюнюнде дунияда болмагъанча бир ариу
къыз кесин ёчге салгъанды деб, Къарашауай аллай ха-
пар эшитгенди.

Не болса да болур, деб, кесине базыб, салыб ол къызны
къаласына баргъанды. Баргъанды да сора къаланы тюз
тюбюнден:

– Кёкню, джерни джарытхан хан къызы, мен сеннге
деб келгенме, энди не айтырыкъ эсенг да, айт меннге, –
деб къычыргъанды.

– Да, келдинг эсе, игиди. Джерге джюз къазыкъ чанч-
хан эдим да, аладан хар бирине бирер адам баш чанчхан-
ма, ол къазыкъладан джангыз бири бош къалгъанды да,

анга да сени башынгы чанчарма, – деб къыз, къаланы терезесинден бери къараб, бюсюреусюз джууаб этгенди.

– Да не сен мени башымы къазыкыгъа чанчарса не да кесинг ёчге тюшерсе.

– Экисини бири боллугъуна уа не сёз?! Сен керти да алай кесинге база эсенг, бар да, ханны юй бийчеси ханнга не этгенди, хан да эмегеннге не этгенди? Аны бил да, сора къайтыб, меннге хапар айт.

Кёб сагъыш эте турмай, Къарашауай джолгъа атланганды да, бара барыб, джети джол айырылгъан джерге джетгенди. Ол джети джолну алтысы бла адам, ат да джюрюгени белгили, джетинчи джолда уа не ат аякъ, не адам аякъ ыз джокъ. Сора Къарашауай, таукел этиб, ол киши джюрюмеген джолну тебрегенди. Бара тургъанлай, къараса, бир эмеген къатын, эки эмчегин да имбашларына атыб джерни джамай тура. Къарашауай, эмеген къатын аны кёргюнчюн, джетиб эмчеклерине ауузун салыб: «Ой, анай-анай», – дегенди.

– Ой, балай-балай!

– Дженгил анай болдунг ансын, сеннге этерни мен биле эдим!

– Дженгил балай болдунг ансын, сеннге этерни мен да биле эдим!

– Ашхы улан, сен эмегенлени джоллары бла нек джюрюйсе? Къарашауай нек джолоучу болгъаныны юсюнден башданаякъ джарашдырыб хапар айтханды.

– Да алай эсе, мени огъары джанымда тамада эгечим джашайды, сен анга бар да бир сор, эшта, ол бир джукъ биле болур, – дегенди эмеген къатын.

– Мен анга барайым, алай а сен джерни нек джамагъанынгы бир айтсанг а.

– Джамаб а нек джамайма: джашым джылкыы кютерге кетгенди, джылкыыны былайтын сюрген заманда

джангы туугъан тайла джерни джарылыб тургъан джерлерине кетмесинле деб джамайма.

Къарашауай, сейирсиннген да эте, кете барыб, узакъ-да дагъыда бир эмеген къатынны эслейди. Иги джууукълашыб къараса – ол да джер джамай тура. Джетер-джетмез, Къарашауай: «Ой, анай-анай!» – дегенди. Эмеген къатын да: «Ой, балай-балай», – дегенди.

– Дженгил балай болдунг ансы, санга этерни мен биле эдим, – деб, эмеген къатын башын кёлтюрюб анга къарагъанды.

– Дженгил анай болдунг ансы, мен да биле эдим санга этерни! – деб Къарашауай да къоркъмай-юркмей джууаб этгенди.

– Да сен, ашхы улан, эмегенлени джоллары бла нек джюрюйсе?

Къарашауай ашыкъмай джарашдырыб хапар айтханды. Эмеген къатын, тынгылаб туруб:

– Мени огъары джанымда эм уллу эгечибиз джашайды, анга барсанг, ол сеннге джол тюзетир, – дегенди.

Къарашауай салыб анга да барады, анга да ол бир эгечлерине тюбегенча тюбейди, хапарын да джангыдан айтады.

Сора: «Келчи, экибиз да ол тебеге бир чыгъайыкъ», – дегенди эмеген къатын. Тёбени башына чыгъыб, төгекке къарай келгендиле да, узакъда бир агъаргъанны кёргендиле. Эмеген къатын, Къарашауайгъа айланыб:

– Энди сен кесинге алай база эсенг, ма ол кёрюннген ханны къаласыды, къысха-къысхасы бла ол къалагъа бар, анда насыбынгы сынарса, – дейди.

Къарашауай, къоркъгъан-юркген да этмей, экинчи кюн танг атаргъа ханны къаласына джетеди. Ханны къараууллары аны тутуб, ханнга алыб келедиле.

– Ашхы улан, кимсе, не айланаса, не джюрюйсе? – деб хан анга хапар соргъанды. Къарашауай да, андан болуш-

лукъ излей, эмегенлени джолларын джюрюрге нек тюшгенин айтады.

Хан, тынгылаб туруб: «Да кел, къалагъа да бир кирейик», – деб экиси да къалагъа кириб тебрейдиле. Къалагъа кирир-кирмез, хан, къатынына айланыб: «Бусагъат бар да итлеге аш бер, кесинг да ала бла аша!» – деб къыджырайды. Къатын, джукъ да айтмай, чыгъыб кетеди. Бир кесекден хан, терезени къатына барыб, Къарашауайгъа да: «Кел да къара», – дейди. Къараса: эки мазаллы ит, джалкъаларын къайырыб, тегенеде ашларын иче, ханны къатыны да, тегенени къыйырындан, башын ары сугъуб, иче тура. Итле да, иче тургъанлай, анга хырылдай.

Къарашауай, не айтыргъа да билмей, тили артына кетеди. Хан, аны эслеб, ол соргъунчу, айтыб тебрейди:

– Ма ол тиширыу мени юй бийчемди. Мени малым, рысхым бек кёбдю. Джерими уа учу-къыйыры болмаз. Мен джолоучу болургъа да бек сюеме. Бир кере, мен да къаладан чыгъыб тебрерге, юй бийчеми джумушчусу, иш этиб аллым бла озгъан сылтау бла: «Багъалы ханыбыз, сен кетиб бараса, сен кетсенг, тиширыуунг не этгенинден а хапарсызса», – деди. Мен аны ючюн тохтамай кетдим, алай а сагъышлы болдум: юй бийчеми джумушчусу къоркъмай меннге алай къалай айтды? Джукъ болмагъанлай айтса, башы кесиллигин билмеймиди? Сора, ючкюнлюк джолгъа атлансам да, бир сынаб кёрейим деб, ол кюн огъуна, ашхамда, кишиге кёрюнмей, ызыма къайтыб, джашыртын къарадым. Джассы заманда юй бийчем келиб къаланы тюбюнден бир эшикни ачды да, андан беш башлы бир эмеген чыкъды. Экиси да бир-бирлерин уппа-чуппа этдиле, тансыкъладыла, кюлюб-ышарыб, бир-бирлерин бек ийнакъладыла. Адам аягъы тыннган заманда экиси да, бир-бирлерин къучакълай, къалагъа кирдиле. Экиси да барыб мен джатыучу юйню

эшигин ачыб кирдиле... Кетген-келген энди уа не болукъду экен деб, мен кесими билдирмей турдум. Сора, танг белги бергенлей, эмеген кетиб къалмасын деб, тартыб эшикни ачыб, уллу бычакъны суууруб алдым, арам-къарам этмей эмеген юсюме мыллыгын атды. Ачыуум бла, сермеб, аны юч башын тюшюрдюм. Сора эмеген, башы къайгъылы болуб, ол эки башы бла, къаланы терезесинден секириб, къутулуб кетди. Энди ма ол итле бла ит тегенеден иче тургъан мени юй бийчемди. Хандан эсе эмегенни багъалы кёрген тиширыу, мени бла олтуруб, ханны тепсисинден ашагъандан эсе, ит тегенеден ичерге сюерик болур деб, хар кюн сайын итле бла ашаргъа буюргъанма. Энди сеннге ол къыз алай айтхан эсе, бир ажымсыз, эки башлы эмеген къызны къаласында аны бла джашаб турады. Сен бар да сау элни джый да къаланы тегерегин къуршоулат, кесинг а кир да, эмегенни сюр да халкъны аллына чыгъар, сора ур да ол эки башын да тюшюр.

Къарашауай, ызына къайтыб келиб, хан юретгенча, къаланы тегерегин къуршоулатыб, уллу бычагъын чыгъарыб, къалагъа киргенди. Кирсе уа эки башлы эмеген, къызны аллына келиб: «Къарашауай къайтмаса, сеннге эрге чыгъарма деген эдинг, ол къайтмайды, къайтырыкъ да тюлдю, сен мени бла джашаргъа керексе», – деб къадала тура.

Алайда Къарашауайны кёргенлей, эмеген эшикге мыллыгын атханды. Къарашауай да ызындан джетиб, уруб эки башын да тюшюргенди. Къыз да, чабыб Къарашауайны бойнундан къучакълаб: «Бюгюнден ары менден насыблы джокъду, кел, ма бу къала энди сени къалангды!» – дегенди. Бютеу алайгъа джыйылгъан халкъ да, сейирсиннген да эте, къууанч тыбырлы болуб чачылгъанды.

ДЖОМАКЪЛА, НАРТ СЁЗЛЕ, АЙТЫУЛА

Нарт сёзле

Актылны актылсыздан юрен.

Ачыулу башда актыл джокъ.

Джарлыны эшигин махтагъан джабар.

Макъыргъан киштик чычхан тутмаз.

Къуру гыбыт бек дыгъырдар.

Ауузунда ит ёлген.

Актылны бир багъасы - тынгылай билмеклик, экинчиси – ангылай билмеклик, ючюнчюсю - ангылагъанын этерге юрене билмеклик.

Тели тилеучю болур, актыллы юрениучю болур.

Иги юйдеги – элге юлгю.

Джуртун сатхан бетин сатар.

Ата джуртун суймеген атасын да суймез.

Ана къойну – балагъа джандет.

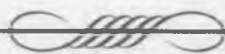
Анасы саугъа ёксюзлюк джетмез.

Иши джокъну – сыйы джокъ.

Ишлегенинг къаты болса, ашагъанынг татлы болур.

Къолунг къымылдаса, ауузунг къымылдар.

Башы кемни хурджуну токъ болса,
Кесин хан кёрюр.

Башы толуну хурджуну толса,
Джакъсызлагъа джакъ берир.

Джылан да джылыугъа илешеди.

Иги тенг джолгъа тартар,
Аман тенг джардан атар.

Кереклини – шиндиги мийик.

Бирликде – тирилик.

Ётюрюкню къуйругъу къысха.

Къартны бурнун сюрт да, оноугъа тут.

Кёз къоркъакъ да, къол батыр.

Озгъан джангурну ызындан джамчы алыб къуугъанча.

Уясында не кёрсе, учханында аны этер.

Сабийликде билгенинг ташха джазгъан кирик,
Уллулукъда билгенинг къаргъа джазгъан кирик.

Экеу айры болса, арадагъын алдырыр.

Тюзлюкню къылыч кесмез.

Намыссызгъа ышанма,
Къуу бутакъгъа таянма.

Намыслыгъа тенг болургъа кюреш,
Намыссыздан кенг болургъа кюреш.

Адамны ташада сёкме, туурада махтама.

Къартха кюлген кесине кюледи.

Соруу элберле

Алтындан багъалы не затды? - *Акъыл.*

Юйню джарыгъы неди? – *Ана.*

Ананы кёз чырагъы неди? – *Бала.*

Дунияда арый-тала билмеген не затды? – *Баргъан суу.*

Адамны къанаты неди? – *Билим.*

Джерни башында не зат дженгил джорюйдю? – *Джел.*

Дунияда эм бай не затды? – *Джер.*

Дунияда эм узун не затды? – *Джол.*

Дунияда эм татлы не затды? – *Джукъу.*

Адамны адамлыгъын не зат танытады? – *Иш.*

Дунияда эм мийик не затды? – *Кёк.*

Дунияда эм джарыкъ неди? – *Кюн.*

Билимни ачхычы неди? – *Окъуу.*

Дунияда эм уллу байлыкъ не затды? – *Саулукъ.*

Джюрекни ачхычы не затды? – *Сёз.*

Дунияда эм таза не затды? – *Суу.*

Дунияда къылыч кесмеген не затды? – *Тюзлюк.*

Адам дунияда эм бек не затны унутмайды? – *Туугъан джерин.*

БАШЛАРЫ:

ОРТАНЧЫКЪАУУМ.....	4
Айтыу «Джуу-джуу, джуу ала».....	4
Халкъ таурух «Буу бла кирпи».....	4
Бостанланы Х. «Къозучукъ».....	6
Халкъ таурух «Солманчыкъ».....	7
Абайханланы Н. «Огъурсуз гугурукъ».....	11
Кечерукъланы Б. «Баппакъчыкъ».....	14
Халкъ таурух «Борсукъ бла бёрю».....	14
Кечерукъланы Б. «Чубар тауукъчукъ бла Тюлкючюкъ».....	17
Кечерукъланы Б. «Джау, джау, джабалакъ».....	19
Айтыу «Мияу келе».....	19
Айтыу «Ой, тегерек, тегерек».....	19
Халкъ таурух «Алаша, Бёрю, Тюлкю».....	20
Халкъ санау «Нарт-гурт».....	22
Абайханланы Н. «Таныймысыз бу джашны?».....	23
Абайханланы Н. «Автобусда».....	23
Халкъ таурух «Бёрю бла агъач тауукъ».....	24
Ёлмезлени М. «Эчкичикъ».....	24
Ёлмезлени М. «Пил».....	26
Халкъ таурух «Сокъур Алиюк бла эмеген».....	27
Айтыу «Дуркъу-дуркъу-дуркъу».....	29
Абайханланы Н. «Къарылгъашчыкъ».....	30
Мусукаланы С. «Гитче элчикни къууанчы».....	30
Ёлмезлени М. «Кишиуум, къайдаса?».....	33
Абайханланы Н. «Сернекбюртюкъ».....	34
Айтыу «Къакъ-къакъ, къаргъала».....	34
Айтыу «Тоб бара».....	35
Айтыу «Джау-джау, джаным, джау».....	35
Джаубаланы Х. «Акъ белли».....	36
Абайханланы Н. «Бал чибин».....	36
Абайханланы Н. «Чыпчыкъ балачыкъ».....	38
Абайханланы Н. «Суу алайым».....	40
Шаманланы М. «Зарядка».....	41
Ёзденлени Р. «Джашчыкъны анты».....	42

ТАМАДА КЪАУУМ.....	43
Халкъ таурух «Акъ къозучукъ».....	43
Абайханланы Н. «Балийчикъ».....	46
Ахматланы А. «Гурт тауукъ».....	47
Нарт таурух «Сосурукъ блаэмеген».....	48
Айтыу «Чум-чум, чум терек».....	52
Айтыу «Джау-джау, джау джангур».....	53
Абайханланы Н. «Хыйла къозучукъ».....	53
Халкъ таурух «Патчахбладжашчыкъ».....	56
Нарт таурух «Къарашауай бла Къазанбаш».....	59
Ёзденлени Р. «Джырчыкъ-джомакъчыкъ».....	62
Нарт таурух «Гезох улу Созар».....	64
Санау «Бирем-бирем».....	68
Халкъ таурух «Чырпачыкъ».....	69
Мусукаланы С. «Къууанчъ».....	72
Къаракетлени И. «Минги Тауду».....	73
Зумакъулланы Т. «Ана деген бек татлыды билгеннге».....	73
Мусукаланы С. «Къолкъабла».....	74
Сюйюнчлени А. «Ана тилим».....	78
Занкишилени З. «Тасболгъан Намыс».....	78
Айтыу «Джангкъоз чыкъды Тотур айда».....	80
Халкъ таурух «Къоянланы эринлери джырыкъ нек болгъандыла?».....	81
Къаракетлени Ю. «Джаз».....	82
Айтыу «Чыкъыр-чыкъыр, Генджахан».....	83
Санау «Онбеш, онбеш, онбеш».....	83
Шахмурзаланы С. «Сакъла, кесме».....	84
Боташланы А. «Ана тилим».....	84
Абайханланы Н. «Ит».....	84
Халкъ таурух «Сары этекли Сатыкечъ».....	85
Ёзденлени Р. «Наз терекчикъ».....	88
ОКЪУУГЪА ХАЗЫРЛАННГАН КЪАУУМ.....	90
Айтыу «Ой, Аймёлек, Аймёлек».....	90
Халкъ таурух «Кёсебладжашчыкъ».....	90
Хубийлени О. «Къачъ».....	93

Ёзденлени Р. «Юлгю ал».....	93
Кечерукъланы Б. «Азат этиу».....	94
Айтыу «Къызым-къызым...».....	95
Халкъ таурух «Орайда».....	95
Халкъ таурух «Аймуш».....	98
Джаубаланы Х. «Эгизле».....	100
Айтыу «Уммола келе, келе...».....	100
Ёзденлени Р. «Макъачыкъны тилеги».....	101
Халкъ таурух «Намыс».....	102
Орусланы М. «Юч тенгчикни хапары».....	103
Хубийлени О. «Къар джауады».....	106
Халкъ таурух «Байлыкъ, Насыб, Акъыл».....	106
Айтыу «Эртде биреу бар эди».....	109
Абайханланы Н. «Тейрикъылыч».....	109
Хубийлени О. «Игилик».....	110
Нарт таурух «Сосуркъа чарх оюнда».....	110
Санау «Бирден – билеу».....	114
Айтыу «Ой, юшюдюм-юшюдюм».....	114
Нар таурух «Ёрюзмекникъызы Агундабла Къарашауай».....	115
Ёзденлени Р. «Эринчек джашчыкъны тарыгъыуу».....	120
Биджилени А. «Билчи, къайсы заманды?».....	122
Нарт таурух «Къарашауай бла эмегенле».....	122
ДЖОМАКЪЛА, НАРТСЁЗЛЕ, АЙТЫУЛА.....	128

ISBN 978-5-89972-254-7

Учебное издание
Урусова Моника Воропиловна
САБИЙ АДАБИЯТ

Редактор: Х.М. Акбаев.
Компьютерная верстка и дизайн: А.И. Биджиева.
Иллюстрации: Чомаева Р., Хыбыртова А., Тебуева З., www.berestov.org
Корректор: З.Э. Семенова.

Подписано в печать 20.10.2013 г.
Формат 70х100 1/16. Бумага мелованная. Печать офсетная.
Гарнитура «Школьная». Объем 8,4 п.л.
Тираж 1000 экз. Заказ № dv0316.

Издательство ИКО «Аланский Эрмитаж».
365500, г. Черкесск, ул. Чкалова, 17 а.

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного оригинал-макета в
типографии ООО «ПУМА»
357500, г. Пятигорск, ул. Мира, 39
ИНН 2632089462
E-mail: d.Shilenko@yandex.ru